

OCJENE I PRIKAZI

Sebastian Conrad, *What is global history?*, Princeton University Press, 2016, 299 str.

Od završetka hladnoga rata početkom 1990-ih, svijet se postupno povezivao na dotad neslućene načine u procesu ujedinjavanja svjetske populacije, tj. globalizacije. Svijet je tako postao povezanijom cjelinom u nizu aspekata, napose onom komunikacijskom i ekonomskom. Za očekivati je da se u suvremenom svijetu kojem je globalizacija jedno od temeljnih obilježja postavlja važno pitanje: na koji način i zašto je došlo do globalizacije te koliko je svijet globaliziraniji i povezaniji nego prije?

Na ta pitanja odgovara relativno nova i dinamična grana historijske znanosti zvana globalnom historijom čije je središnje obilježje izbjegavanje gledanja ljudske povijesti iz perspektive da su ljudska uređenja iz prošlosti djelovala izolirano. Njeno drugo važno obilježje je odbacivanje eurocentrizma sa svrhom kvalitetnijeg proučavanja nezapadnjačkih kultura. Međutim, s obzirom na recentno uvođenje globalne historije na znanstvenu scenu, ona se može doimati poprilično nedorečenom i nerazrađenom te se također može postaviti pitanje koliko su interesi i fokusi istraživanja globalne historije ustvari jasno definirani.

Knjiga Sebastiana Conrada *What is global history?* pregledno je teorijsko i metodološko djelo koje se bavi temeljnim odrednicama globalne historije. Djelo pregledno i sveobuhvatno obrađuje glavne značajke globalne historije kao i pozicioniranje nove subdiscipline u sklopu ranije historiografske tradicije i konteksta društvenih i humanističkih znanosti. Izuzev toga, naslov se bavi i „naputcima“ svim istraživačima koji žele uvesti dotičnu novu perspektivu u svoja istraživanja – ne izbjegavajući navesti ograničenja globalne historije i kritike koje su joj upućivane – te metodama za poduzimanje kvalitetnog istraživanja iz gledišta te nove paradigme. Conrad je djelo bazirao na nizu teorijskih radova o globalnoj historiji i njoj srodnim granama te na djelima iz područja globalne historije za koja je procijenio da su reprezentativna ili da ih je potrebno detaljnije obrazložiti.

Sebastian Conrad (rođen 1966.) njemački je povjesničar i profesor na Freie Universität u Berlinu. Njegovi glavni interesi su transnacionalna historija i globalna historija te razmatranje na koje načine one doprinose kvalitetnijem shvaćanju integriranijeg svijeta u prošlosti. Osim toga, Conrad se također bavi kolonijalizmom, postkolonijalizmom, intelektualnom historijom te teorijom historiografije.

Knjiga je strukturirana u deset poglavlja od kojih je svako poglavlje fokusirano na jednu temu. Poglavlja su pak podijeljena na nekoliko manjih odjeljaka koja detaljnije razrađuju određene pojedinosti u sklopu teme. „Uvod“ (str. 1-16) započinje Conradovom tvrdnjom o rastu i afirmaciji globalne historije u sklopu historijske znanosti te na pitanje zašto ona sada postaje toliko popularnom konstatira da su događaji poput kraja hladnog rata i napada na World Trade Centar utjecali na želju da se spoznaju uzroci tih događaja i procesi koji su do njih doveli. Također se navodi važnost komunikacijske revolucije koja je svijet učinila povezanijim. Autor zatim razmatra na koje je sve načine globalizacija predstavljala izazov za niz društvenih znanosti, uključujući i povijest. Pritom navodi probleme poput eurocentrizma i potrebe za iznalaženjem novih sredstava i tehnika izučavanja. Globalnu historiju promatra kao pokušaj nadilaženja tih problema te naglašava da je ona ujedno predmet proučavanja, ali i način gledanja na povijest. Potom se nude tri definicije globalne historije koje autor razglaba: prva je najšire moguće izučavanje povijesti potencijalno svega u globalnom okviru, druga je istraživanje s fokusom na povijest veza i razmjena te naposljetku treća kao bavljenje poviješću koja je bazirana na globalnoj integraciji. Autor se opredjeljuje za zadnju paradigmu te naglašava da će nju razrađivati kao pristup u ostat-

ku knjige. Poglavlje zaključuje navođenjem određenih manjkavosti dotične discipline i konstatiranjem da se humanističke znanosti sada nalaze u „globalnom preokretu“.

U drugom poglavlju („A short history of thinking globally“, str. 17-36) autor prikazuje kako su ljudi o sebi razmišljali u širim kontekstima te se bavi poimanjima „svijeta“ i konceptom zamišljanja, odnosno konstruiranja „svijeta“ kao i njegovim promjenama kroz povijest. U sklopu pisanja o svjetskoj povijesti, prvo govori o tzv. „ekumenskoj historiografiji“, tj. povijesti vlastite zatvorene cjeline i kako su drugi narodi prikazivani u takvoj historiografiji. Naglašava se da je taj tip historiografije bio pisan sve do 19. stoljeća te da je – kao i žanr univerzalne i svjetske historije – doveo između ostaloga do prevalentnosti zapadnjačkog načina pisanja danas. Zaključno se analizira razvoj svjetske historije kao pristupa nakon 1945. i teorije svjetskog sustava Immanuela Wallersteina te se konstatira da se trenutni način poimanja globalne historije razlikuje od prijašnjih pokušaja pisanja svjetske povijesti po naglasku na povezanosti, integraciji i nadilaženju prošlih paradigmi.

Kao što je istaknuto na završetku prošlog poglavlja, u fokusu globalne historije je nadilaženje ograničenja historijske znanosti, no ističe se da globalna historija nije jedini pristup koji djeluje na tom principu. Treće poglavlje („Competing approaches“, str. 37-61) predstavlja i razlaže druge srodne pristupe koji konkuriraju globalnoj historiji i koji također pojašnjavaju dinamičnost svijeta te se ustvrđuje koliko globalna historija može od njih izvući. Ti pristupi su: komparativna historija, transnacionalna historija, teorija svjetskog sustava, postkolonijalizam te naposljetku koncept višestrukih modernosti. Svaku od tih paradigmi Conrad ilustrira s nekoliko reprezentativnih djela.

Fokus četvrtog poglavlja („Global history as a distinct approach“, str. 62-89) je na opisu osobina koje tvore modernu globalnu historiju, odnosno, na razradi metodološke jezgre onoga što globalnu historiju označava kao pristup. Kao što je već spomenuto, naglasak je na globalnoj integraciji koju Conrad definira kao strukturnu promjenu na globalnoj razini te za nju navodi da je krucijalni aspekt koji čini globalnu historiju specifičnom. Jedan od načina na koje autor želi istaći posebnosti globalne historije jest da ju usporedi, tj. suprotstavi svjetskoj historiji kao pristupu. Zatim nabraja i konstatira sve važne metodološke odrednice globalne historije poput eksperimentiranja s alternativnim poimanjima prostora u prošlosti te nužnosti za proučavanjem odnosa između civilizacija, među kojima će neke kasnije detaljnije obraditi. Potom uspoređuje globalnu historiju sa pristupima poput kulturnog imperijalizma kako bi pokazao da različita gledišta na neke primjere daju različite rezultate. Na temelju tog razglašanja izvodi zaključak da globalna historija odgovara na pitanje kada i zašto su određene tekovine preuzete te kako su se ljudi nosili sa preuzimanjem i korištenjem tih tekovina, tj. kako su odgovarali na globalne izazove. Poglavlje zaključuje osvrtom na historiografiju nacija i nacionalizma te analizom kako globalna historija gleda na nju.

Peto poglavlje („Global history and forms of integration“, str. 90-114) započinje konstatacijom da naglasak na sustavne kontekste (poput konteksta integracije) čini globalnu historiju specifičnom, zato što se ne bavi isključivo pitanjem povezanosti. Nakon toga najavljuje da će se u ovom poglavlju razrađivati sljedeće teme: jesu li globalna povijest i povijest globalizacije istovjetni pojmovi, potom kako shvatiti ideju integracije i njene pokretače te naposljetku koliko daleko u prošlost možemo provući globalnu perspektivu. Autor smatra da je glavna razlika između povijesti globalizacije i globalne historije ta da je globalna historija pristup, dok je povijest globalizacije subdisciplina. Nadalje, Conrad ustvrđuje da se u studijama koje primjenjuju paradigmu globalne historije autori mogu baviti i temama iz makrohistorije kao i mikrohistorije. Za

potonji slučaj posebno ističe istraživanje djelovanja povijesnih aktera te kako su njihovi postupci uzrokovali globalne procese na velikoj skali. Poglavlje završava konstatacijom da za sve periode ima smisla upotrijebiti perspektivu globalne historije, no ističe se da je za neke od njih dostupna veća količina podataka što olakšava istraživanje.

Šesto poglavlje („Space in global history“, str. 115-140) analizira tzv. „prostorni preokret“ koji je karakterističan za globalnu historiju, odnosno, bavi se rehabilitacijom prostora kao teorijske kategorije i odmicanjem od ograničenog poimanja prostora. Kao što je već ranije naznačeno, u globalnoj historiji je prisutno pitanje skale, tj. treba li istraživati makroperspektive ili mikroperspektive. Također se postavlja pitanje gdje počinje „globalno“, odnosno što čini „globalno“. U daljnjem tekstu, raspravljaju se četiri strategije ponovnog promišljanja globalnog prostora. Prvi primjer je izučavanje mora i oceana kao posrednika između lokalnog i globalnog zato što su to prostori koji omogućavaju interakciju, razmjenu i kontakte. Drugi primjer jest stvaranje novih „prostora“ na temelju praćenja ljudi, ideja ili procesa gdje god oni završili. Iduća mogućnost je puko praćenje povezanosti i kontakata između promatranih slučajeva. Naposljetku se navodi mogućnost koju autor favorizira, a to je istraživanje mikrohistorije u globalnom kontekstu. Za svaki od četiri primjera koji se mogu istraživati Conrad ustvrđuje da su podjednako dobra polazišta za studije, no također ističe da je nužno prilagoditi ih tipu proučavanja, njegovom interesu ili istraživačkim pitanjima.

Sedmo poglavlje („Time in global history“, str. 141-161) Conrad otvara tvrdnjom koju smatra pogrešnom, naime da se globalna historija prividno uopće ne bavi vremenskom dimenzijom, već da ju je zamijenila promišljanjem prostora. Potom ustvrđuje da se istraživanja koja koriste gledište globalne historije mogu podjednako baviti duljim i kraćim vremenskim periodima, a jednako tako mogu uvesti i vremensku dimenziju istovremenosti. Autor zatim naglašava da je cilj ovog poglavlja ukazati da većini istraživanja ide u korist razmatranje i analiza različitih vremenskih skala te da su u sklopu istraživanja globalne historije funkcionalni svi vremenski okviri. Potom se fokus premješta na razjašnjavanje pojmova „big history“ i „deep history“ te na definiranje termina „Zeitschichten“ i sinkronicitet. Poglavlje zaključuje naputkom da nema vremenskog okvira koji je primjenjiv na svako istraživačko pitanje, već da se treba opredijeliti za jedan i kritički elaborirati zašto je upravo taj korišten.

U fokusu osmog poglavlja („Positionality and centered approaches“, str. 162-184) je bavljenje pozicioniranošću, odnosno razmatranje kako niz faktora poput kulture utječe na oblikovanje istraživanja i njihov sadržaj. Glavna pozicija iz koje se sve do nedavno pisalo jest eurocentrična te je cilj globalne historije udaljiti se prije svega od eurocentrizma. Pritom se razrađuje problem kako uspješnim odbacivanjem eurocentrizma ne upasti u neki drugi centrizam. Jedna od temeljnih stavki koje ovo poglavlje pokušava istaknuti jest da je u globalnoj historiji presudno uvesti što je moguće više perspektiva. Zbog toga se globalnoj historiji pridaje demokratizirajuća uloga jer daje glas marginaliziranim perspektivama. Na kraju se raspravlja na koji način postaviti liniju između pozicionalnosti i novih centrizama te kako i zašto navedene dvije pojave nastaju.

Jedan od temeljnih termina vezanih uz globalnu historiju je stvaranje/oblikovanje „svijeta“ i to se odnosi, po Conradovom mišljenju, na konstruiranje/izgradnju poimanja „svjetsko“ i „globalno“ u kontekstu trenutne retorike i društvene klime. Pitanje na koje deveto poglavlje („World-making and the concepts of global history“, str. 185-204) pokušava dati odgovor jest što znači kada se povjesničari bave vlastitim „stvaranjem svijeta“? Autor se prvo bavi poviješću koncepta „stvaranja svijeta“ („world-making“) te potom istražuje kako povjesničari izražavaju svoja gledišta na veze, razmjene i pojam „globalno“. Potonje će detaljno prodiskutirati iz niza

gledišta. Fokus zatim skreće na tezu da se „stvaranje svijeta“ ne odvija isključivo u narativima historiografskih djela, već i u odabiru riječi, odnosno koncepata koji se pojavljuju u historiografiji i koji su uglavnom vezani za europski kontekst i europsko povijesno iskustvo te nisu primjenjivi van njega. Predlaže stoga uvođenje novih koncepata kako bi se bolje mogla shvatiti logika funkcioniranja neeuropskih društava. Autor također navodi potencijalne probleme i poziva na refleksivnost pri upotrebi novih termina.

U desetom poglavlju („Global history for whom? The politics of global history“, str. 205-235) razmatra se problem svrhe i potencijalne političke upotrebe globalne historije u suvremenom društvu. Naglasak narativa prvenstveno je usmjeren na odgovaranje na pitanje za koga je točno namijenjena globalna historija. Ustvrdjuje se da ona služi da nas osvijesti o globalizaciji i pretvori u građane svijeta te – ukoliko je to gledište ispravno – znači li to da se svi povjesničari danas trebaju baviti globalnom historijom. Autor se potom bavi načinima na koje bi globalna historija mogla biti upotrijebljena za vlastitu legitimizaciju i isticanje. Nakon toga, razrađuje se pitanje je li globalna historija podređena globalizaciji s obzirom na to da joj stvara genealogiju te ju na taj način i propagira. Nadalje se razglaba koliko je globalna historija omogućila nizu dosad marginaliziranih gledišta da „isplivaju“ s obzirom na to da je u globalnoj historiji dominantna uloga anglosaksonskih institucija i pripadajućeg im jezika. Zaključno se raspravljaju potencijalne manjkavosti i intelektualna cijena bavljenja globalnom historijom. Poglavlje završava Conradovim mišljenjem da je globalna historija nužna za reformu znanja i promjenu institucija proizvodnje znanja te nudi svoju viziju budućnosti globalne historije.

Interpretacija koju Sebastian Conrad iznosi u knjizi prije svega je izvedena sustavno i s izrazitom akademskom ozbiljnošću. Djelo služi gotovo kao priručnik jer nudi sveobuhvatan pregled najvažnijih stavki globalne historije koje su očito predmet mnogobrojnih polemika. Usto nudi i primjere djela koja su se koristila dotičnom paradigmom i navodi na koji način su njihove interpretacije funkcionalne te što bi im mogle biti potencijalne manjkavosti i problemi. Nadalje, Conrad je svjestan problema i ograničenja globalne historije oko kojih treba biti oprezan i upućivanih kritika te ih nastoji konfrontirati. Zbog toga ovo teorijsko djelo funkcionira i kao kritika nove perspektive. Glavna kvaliteta djela je ustvari autorova perspektiva spram globalne historije. Vidljivo je naime da je Conrad njen veliki zagovornik, međutim on ju istovremeno i refleksivno promišlja te poručuje čitatelju da je globalna historija pristup, ali i disciplina koja je odraz modernog vremena, stoga ju je nužno promišljati. Autorov narativ je jasan i direktan te je zato knjiga gotovo jednako čitljiva i za članove akademske zajednice, kao i za širu publiku. Knjiga bi mogla biti posebno zanimljiva hrvatskoj historiografiji u kojoj se o globalnoj historiji tek počinje govoriti.

Igor Krnjeta

Luka Jakopčić, *Divljina s pečatom. Socioekološki sustav brodske Posavine u 18. stoljeću*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod 2016, 346 str.

Plodna izdavačka aktivnost Podružnice Hrvatskog instituta za povijest u Slavonskom Brodu obogaćena je knjigom mladog povjesničara Luke Jakopčića (Varaždin, 1989.) koji vodi privatnu agenciju za savjetovanje u kulturi i ruralnom razvoju (Recider projekt). Rijetka je pojava da izdavač odluči objaviti diplomski rad nekog neafirmiranog autora, a o tome je upravo riječ u slu-

čaju ove knjige: radi se o neznatno izmijenjenoj verziji Jakopčićeva diplomskog rada obranjenog 2014. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu („Rijeka Sava i proturječja habsburške imperijalne periferije u 18. stoljeću“). Izdavač je opravdano odlučio da je studija dovoljno kvalitetna da se objavi u obliku knjige. U „Predgovoru“ (str. 9-11) je naznačeno da je tema knjige uloga rijeke Save u društvenom sustavu brodske Posavine u 18. stoljeću, otkuda dolazi socioekološki aspekt istaknut u naslovu. Preciznije, istražen je prostor aluvijalne nizine dvaju lukova Save sa zapadne i istočne strane Slavenskog Broda. Teorijski okvir knjige čine povijest okoliša, Lefebvrevov koncept prostora i postavke škole analista, a shodno s time se u studiji promatra dugotrajni razvoj ekohistorijske funkcije Save u kontekstu komunikacije između panonske nizine i Dinarida. Figura u naslovu objašnjena je time da su svi antropizacijski zahvati onovremenih austrijskih vlasti predstavljali tek pečat, odnosno površni utjecaj na okoliš brodske Posavine i čitave Slavonije 18. stoljeća.

U odjeljku „Idejni okvir“ (str. 13-18) autor ustvrđuje da valjana ekohistorijska analiza mora biti sveobuhvatna, deantropizirana (lišena čovjeka kao njezina središta), transepohalna (s uračunatim dugim trajanjem, u ovom slučaju rijeke Save) i transdisciplinarna, a te je principe autor pokušao provesti u ovoj studiji. U poglavlju „Uvod“ (str. 19-27) postavlja se istraživačko pitanje, a to je koliko se socioekološki sustav brodske Posavine 18. stoljeća mijenjao kroz težnju za stvaranjem „socijalnodiscipliniranog, komunikacijski integriranog i okolišno antropiziranog prostora“ (str. 23). Prisavska je nizina kroz povijest uvijek bila pod enormnim utjecajem rijeke, a blizina granice i proizlazeće prekogranične perspektive istraživanja bile su povod za odabir baš tog prostora za temu knjige.

U poglavlju „Sava, temeljna odrednica prostora analize“ (str. 29-40) autor smješta Savu u njezin regionalni okvir i opisuje dosadašnji znanstveni interes za tu rijeku u državama kroz koje ona protječe. Iz navedenog se može zaključiti (bez iznenađenja) da je interes za proučavanje Save najveći u regionalnoj slavonskoj historiografiji, odnosno među istraživačima spomenute Podružnice u Slavenskom Brodu.

U poglavlju „Korijeni i dosezi tradicije: socioekološki sustav brodske Posavine oko godine 1700.“ (str. 41-80) prikazan je prijelaz iz 17. u 18. stoljeće s prilično opširnim opisom socioekološke situacije u brodskoj Posavini u osmanskome periodu s ciljem naznačivanja sličnosti i razlika između razvojnih procesa u prostoru kasnije osmanske i austrijske brodske Posavine, odnosno procesa koji su se nastavili bez obzira na promjenu režima i ratnu destrukciju. Autor kao bitnu odrednicu osmanskog razdoblja naznačuje vlaško transhumantno stočarstvo, koje će „kao skup autonomnih prostornih praksi, nerefektiranih službenim reprezentacijama prostora (npr. formalnim razgraničenjima), funkcionirati kao sredstvo elementarnog, egzistencijalnog dijaloga između povijesnih regija (peri)panonskog i dinarskog dijela savskog porječja.“ (str. 44) Vlaško stanovništvo osmanske Slavonije imalo je ulogu pridošlica „koji prelaze na zemljoradnju i privode agrikulturi nove, neiscrpljene površine zemlje“, čime su činili „bitan preduvjet rasta proizvodnje u uvjetima ekstenzivnog agrara, a time i općenitog demografskog i društvenog razvoja“ (str. 52). Rat od 1683. do 1699. uništio je društveno-gospodarski ustroj prosperitetne pokrajine i uzrokovao golem gubitak stanovništva. Izostanak utjecaja na stanje slavonskih šuma u spomenutom ratnom razdoblju ostavio je dovoljno vremena da se petnaestak godina kasnije stvori predodžba o neuređenoj slavonskoj divljini. Ona je djelomice bila argument za deforestaciju, koja je tijekom većeg dijela 18. stoljeća bila na početnoj razini: deforestacijski pritisak odrazio se tek na ponekim dostupnijim i strateški važnijim područjima, npr. posavskim i podravskim ravničarskim krajevima. Autor zatim stavlja prostor brodske Posavine u opći politički kontekst

Europe kraja 17. stoljeća i ustvrđuje da je austrijska vlast u potrazi za iskoristivim kapitalom kroz provođenje komorskog popisa 1698. krenula u procjenu vrijednosti premoćno ruralne Slavonije za svoje buduće državne pothvate, u isto vrijeme želeći disciplinirati tu „divlju“ pokrajinu. Vrlo kvalitetno urađeno habsburško-osmansko razgraničenje 1699. daje novo značenje Savi, koja od unutarnje rijeke ponovo postaje granica u okviru naznaka uspostavljanja buduće Vojne granice.

U poglavlju „Nadovezivanje ili nedoraslost? Socioekološki sustav brodske Posavine 1700.-1740.“ (str. 81-109) opisana je uspostava Vojne granice 1702. i naznačene su njezine glavne odrednice, među kojima važnu ulogu čini veoma slaba napućenost, zbog koje je bilo teško obrađivati neobrađene površine i odrađivati graničarske obaveze. Svejedno su austrijske ambicije antropizacije okoliša Granice bile ogromne i krenulo se s krčenjem šuma, kultiviranjem zemlje, ušoravanjem sela itd. U prvoj polovici 18. stoljeća zemljišno-agrarna struktura i dalje je ostala ekstenzivna i bez novih institucionalnih mjera. Slavonija i jugoistok Monarhije nisu mogli uživati u blagodatima jedinstvenoga protokapitalističkog tržišta jer su središnji državni prostori imali primat. Mirovni i trgovinski Požarevački ugovori 1718. ukazuju na važnost razvijanja trgovinske razmjene s Osmanskim Carstvom, a za Posavinu je najbitnija promjena bila početak prometnog iskorištavanja Save i prekoslavskog 10-kilometarskog koridora dobivenog Požarevačkim mirom, iako je slavonska strana Save i dalje ostala generalno neiskorišten prostor. Graničarske obaveze stalno su rasle i uvelike su ovisile o privatnim interesima nadređenih časnika koji su graničare otvoreno eksploatirali; obaveze i porezi civilnog stanovništva, međutim, bili su mnogo teži.

U poglavlju „Paradigmatski izrazi socioekološkog sustava brodske Posavine u 18. stoljeću“ (str. 111-158) opisuje se imigracijsko povećanje stanovništva brodske Posavine u drugoj trećini 18. stoljeća. Sava od unutarnje opet postaje graničnom rijekom nakon Beogradskog mira 1739. Autor uspoređuje poplave u Posavini u 18. stoljeću s poplavama 2014. i opisuje promjene što ih je unijela borba protiv poplava i proizlazeća gradnja savskih nasipa u život lokalnog stanovništva. Pokazalo se da bez širih meliorizacijskih zahvata nasipi nisu mogli postići dugoročnu pouzdanost, pogotovo zato što su izgrađeni samo na pojedinim lokacijama uz rijeku – tako su posavski predjeli zapadno od Slavenskog Broda dobili cjelovit nasip tek pedesetak godina nakon istočnih predjela. Sustavna izgradnja nasipa 1780-ih godina proizašla je i iz potrebe za pojačavanjem uvjeta plovidbe Savom u korist riječnog tranzita robe. Autor je zatim obradio klimatske značajke posavskog prostora u 18. stoljeću povezujući ih s konceptom „malog ledenog doba“ i zaključio da ih je karakterizirala umjerenost i izraženost svakog od godišnjih doba. Tijekom 18. stoljeća Slavonija je patila od komunikacijske paraliziranosti uslijed pojave trajnijih kišovitih razdoblja. Sava kao prometnica dobivala je na važnosti s idejom o eksploataciji velikih rijeka i povezivanju jadranskih luka s ugarskom i balkanskom unutrašnjošću. Uvidanje prednosti plovidbe rijekama rezultirala je intenzivnom uspostavom državnih tijela namijenjenih unapređenju riječne plovidbe, ali je prometno stanje na Savi još i krajem 18. stoljeća bilo tegobno. Hidrotehnički radovi na Savi 1780-ih godina pokazali su da su „demografski potencijali Granice u tom trenutku još uvijek bili daleko od mogućnosti kritične razine antropogenog ovladavanja Savom“ (str. 153). Posavina je i dalje bila ograničena primitivnom agrarnom privredom, a jedino što se osjetno pojačalo bio je izvoz drvene građe od kraja 1780-ih.

U poglavlju „Prema stanju ‘divljine s pečatom’: socijalizacija prostora brodske Posavine u drugoj polovici 18. stoljeća“ (str. 159-229) govori se o procesu konfesionalizacije brodske Posavine s ciljem discipliniranja prostora, koje se očitovalo u širenju mreža župa i izgradnji crkvenih objekata. Taj je proces bio spor i „tek će kraj stoljeća donijeti gušće premrežavanje prostora brodske Posavine župnom organizacijom“ (str. 168). Uspostava jedinstvenoga sanitarnog kordona

za zaštitu od kuge uzduž austrijsko-osmanske granice od Jadrana do Karpat bio je veličanstven poduhvat, a njegova uspostava pokazala je kroz praksu gusto kontroliranih graničnih prijelaza da je gospodarska razmjena između habsburške i osmanske države u tom razdoblju bila vrlo skromna. Sredinom 18. stoljeća Slavonka je granica već dobro bilo „ustrojena kao precizno delimitiran, pseudo-državni prostor, obilježen vojno-birokratskom upravnom hijerarhijom koja ga je nastojala kapilarno proizvoditi i reproducirati kao veliku agrarnu i autarkičnu vojarnu.“ (str. 191) Zato je začudno da je vlastima trebalo dugo vremena da „discipliniraju“ razbojništvo diljem pokrajine, tragovi kojih će ostati vidljivi i u narednom razdoblju. Ušoravanje posavskih sela, koje je bilo najdinamičnije od kraja 1760-ih do polovice 1780-ih godina, trajalo je vrlo sporo za svako pojedino selo, ponegdje i tijekom više desetljeća. Jozefinske zemljišne izmjere 1780-ih godina bile su „ambiciozne projekcije budućnosti, u kojoj je sva zemlja trebala biti maksimalno i na transparentan način iskorištena.“ (str. 214) Što se tiče krčenja šuma, autor zaključuje da su ona poduzimana „nakon većih demografskih kontrakcija sredinom 16., krajem 17., pa dijelom i sredinom 18. stoljeća“ (str. 215). Autor ustvrđuje i da sve do početka 19. stoljeća nije bilo dovoljno radno sposobnog stanovništva, tehničkih preduvjeta i ekonomskih poticaja za snažniju eksploataciju slavonskih šuma, osim na ranije spomenutim pristupačnijim zonama. Rast slavonskog agrara oko 1800. proizlazio je ponajprije iz kvantitativnih metoda: porasta stanovništva, stočnog fonda i oranica. „Kvantitetu kakvu je moglo generirati graničarsko društvo (...) plodne su i prostrane zemlje poput Slavonije i Srijema i dalje s lakoćom upijale, onemogućavajući joj da se koncentrira i pretoči u kvalitetu.“ (str. 219-220) Modernizacijske težnje nisu bile dovoljno snažne da discipliniraju Slavoniju, ali su položile temelje sustava koji će vrhunac doživjeti u 19. stoljeću.

U „Zaključku“ (str. 231-234) se autor pozvao na tezu s početka knjige, o potrebi pisanja ekohistorije na principima interkontekstualnosti i interdisciplinarnosti. Može se zaključiti da je ovo djelo uspjelo u tome smislu, jer se navedene odlike mogu pronaći posvuda u studiji. Autor najprije sustavno prikazuje širi europski i habsburški kontekst, a zatim uredno prelazi na hrvatski i slavonski kontekst i lokalnu problematiku. U knjizi se u svakom poglavlju može pronaći pregršt kvalitetnih i raznovrsnih tablica, karata, izračuna i pronicljivih pretpostavki. Vidljiva je autorova teorijska potkovanost i već izgrađen, pitak stil. Kao negativna strana knjige, međutim, može se navesti autorova navada da na pojedinim mjestima figurativnom izražavanju podređuje argumentaciju i tako zamagljuje smisao iskaza. Bez obzira na to, ova je knjiga kvalitetan doprinos hrvatskoj i slavonskoj povijesti okoliša i nadam se da će poslužiti kao poticaj za pisanje sličnih studija o drugim hrvatskim krajevima.

U knjizi se još nalazi zaključak na engleskom jeziku („Summary“, str. 235-236), „Vizualni prilozi“ (str. 237-286), „Ostali prilozi“ (str. 287-304), „Izvori i literatura“ (str. 305-330), „Kazalo osobnih imena“ (str. 331-338) i „Kazalo geografskih pojmova“ (str. 339-346).

Andelko Vlašić

Nikola Cik, *Ekohistorija Đurđevca i Virja u drugoj polovini 18. stoljeća*, Meridijani, Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, Ogranak Matice hrvatske u Đurđevcu, Samobor–Zagreb–Đurđevac 2016, 352 str.

U nakladi izdavačke kuće Meridijani uz suizdavaštvo Društva za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju te Ogranak Matice hrvatske u Đurđevcu objavljena je knjiga Nikole Cika *Ekohisto-*

rija Đurđevca i Virja u drugoj polovini 18. stoljeća. Knjiga je tiskana zahvaljujući potpori Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske i Koprivničko-križevačke županije.

Riječ je o diplomskom radu Nikole Cika koji je izrađen i obranjen 2015. godine na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, nakon završetka diplomskog studija povijesti Ranonovovjekovnog modula. Diplomski rad je izrađen pod mentorstvom izv. prof. dr. sc. Hrvoja Petrića, koji je ujedno i urednik knjige. Nažalost, tehničkim propustom u knjizi je propušteno napomenuti kako je ovaj historiografski prilog u svojoj izvornoj formi zapravo diplomski rad obranjen na spomenutom Ranonovovjekovnom modulu.

Iako postoji niz primjera objavljivanja kvalitetnih diplomskih radova obranjenih na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, istaknuto mjesto u tom procesu imala je knjiga *Diplomska radionica 1 prof. dr. Drage Roksandića* objavljena 1999. u izdanju Zavoda za hrvatsku povijest Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Knjiga obuhvaća diplomatske radove Meri Kunčić, Marka Šarića, Nataše Štefanec i Sanje Zubak, a uredili su ju Drago Roksandić i Nataša Štefanec. U predgovoru knjizi Drago Roksandić je istaknuo da se na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu godinama nastoji unaprijediti sveučilišnu nastavu i istraživanja u tada aktivnom Zavodu za hrvatsku povijest. Prema riječima Drage Roksandića smisao je tih nastojanja u tome „da se što je moguće više potiče studentice i studente, a posebno nadarenije među njima da razvijaju svoje stručne i predavačke potencijale“ u sveučilišnoj nastavi „te da se već od najranijih godina studija u njih razvija smisao za problemsko mišljenje, odnosno, senzibilitet za kulturu povijesnog mišljenja, neovisno o tome kako tko zamišlja svoju budućnost. Jedna od najvećih mogućnosti da se u tom smislu postigne optimalan uspjeh svakako je rad na diplomskim radovima. Nije nimalo slučajno da su oni, neovisno o tome tko je mentor, sve ambiciozniji i bolji u bilo kom pogledu. Izgleda da nadareniji studentice i studenti povijesti instinktivno osjećaju potrebu da se upravo u ovom „žanru“, tj. u formi u kojoj uistinu mogu iskazati svoju profesionalnu zrelost, što je moguće autentičnije potvrde. Sve je veći broj diplomskih radova koji su ne samo zrela stručna ostvarenja već i doprinosi istraživačke naravi boljem poznavanju pitanja kojim se bave. Sve bolje studentsko poznavanje stranih jezika, kao i korištenje literature različitih provenijencija, kao i spremnost da se radi s povijesnom izvorima, također su razlozi koji u različitoj mjeri objašnjavaju podizanje profesionalne razine diplomiranih povjesničara.“ [Drago Roksandić, *Zašto tiskati diplomatske radnje?*, *Diplomska radionica 1 prof. dr. Drage Roksandića*, ur. Drago Roksandić i Nataša Štefanec, Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb 1999, str. 9]

Na tom je tragu pisan i „bolonjski“ diplomski rad Nikole Cika u kojem predstavlja rezultate istraživanja izabranih aspekata dvaju vojnokrajških naselja u Podravini, Đurđevca i Virja, s naglaskom na drugu polovinu 18. stoljeća. Autor je odabrao ekohistorijski pristup, kombinirajući ga s povijesnom demografijom, pri čemu je nastojao ukazati na transformaciju pejzaža đurđevačke i virovske Podravine te demografske promjene tijekom 18. stoljeća. Stoga ovaj rad Nikole Cika svjedoči o brojnim mogućnostima, ali i ograničenjima poglavito ekohistorijskog pristupa na razini istraživanja mikroregija te predstavlja osnovu za komparaciju s drugim, poglavito vojnokrajškim područjima.

Iako tek na početku svoje istraživačke i znanstvene karijere autor je ovim radom pokazao da je uspješno savladao poznavanje i primjenu metoda korištenja povijesnih izvora u struci. Pokazao je da raspolaže znanjima koja su potrebna za pristupanje problemima sa stajališta ekohistorije kao i povijesne demografije i da je spreman na nove načine pristupati obradi i prikazivanju povijesne građe. Kao što je to bio slučaj i s diplomskim radom, knjiga koja je nastala na njegovoj osnovi napisana je na temelju odgovarajućih neobjavljenih i objavljenih izvora te literature kojoj

je autor pristupio s dovoljno kritičnosti. Upotreba raznolikih vrsta povijesnih izvora, pogotovo pisanih, postignuta je zahvaljujući kolegijima diplomskog studija Ranonovovjekovnog modula povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na kojima se studenti osposobljavaju za samostalnu analizu, vrednovanje i upotrebu ranonovovjekovnih izvora pisanih prvenstveno latinskim i njemačkim jezikom.

Strukturu knjige čini nekoliko glavnih dijelova koji su sastavljeni od poglavlja i potpoglavlja. U uvodnim poglavljima je opisan tijek istraživanja, postavljena glavna istraživačka pitanja, naznačeni su ciljevi istraživanja i očekivani rezultati. Navedeni su motivi koji su istraživača još kao studenta vodili pri istraživanju i radu na prikupljanju i obradi povijesnih izvora. Prvi dio rada čine poglavlja u kojima se propituju neki problemi iz prošlosti đurđevačko-virovske Podravine u srednjem vijeku s ciljem pružanja prilike za komparaciju stanja gospodarstva, stanovništva i okoliša u dva različita povijesna razdoblja. Istodobno se čitatelj upoznaje s osnovnim podacima o području koje je predmet istraživanja. Takav pristup je na tragu proučavanja imperijalne baštine triju imperijalnih sustava relevantnih za povijest hrvatskih zemalja (u ovome slučaju to su prvenstveno Habsburška Monarhija i Osmansko Carstvo) istraživanog u okviru međunarodnog istraživačkog projekta *Triplex Confinium* (utemeljenog 1996/1997. godine). [Drago Roksandić, *Triplex Confinium ili o granicama i regijama brvatske povijesti 1500-1800.*, Zagreb 2003.] Istraživanjima višegraničja je osobita pažnja posvećena na ranonovovjekovnom modulu diplomskog studija povijesti pa su u ovoj knjizi korištene spoznaje mnogih relevantnih stručnjaka i sveučilišnih profesora okupljenih oko projekta *Triplex Confinium*, osobito Drage Roksandića, Nenada Moačanina, Željka Holjevca, Zrinke Blažević, Mirele Slukan Altić, Nataše Štefanec, Sanje Lazanin, Zvezdane Sikirić, Marka Šarića, Kornelije Jurin Starčević i mnogih drugih.

Drugi dio rada sastoji se od četiri opširna poglavlja u kojima se opisuju osnovni elementi okoliša u đurđevačko-virovskoj Podravini: rijeka Drava i njezine zaobalne vode, Đurđevački peski, Međurečka gora (današnja Bilogora) i šume. Treći dio rada čini poglavlje o političkim prilikama na promatranom prostoru u drugoj polovini 18. stoljeća (vojnokrajške strukture) te poglavlje o demografskoj slici đurđevačko-virovske Podravine u istome razdoblju. Nekim od ovdje obrađenih tema iz političke i vjerske povijesti autor knjige se bavio kao diplomant zahvaljujući sadržajima istoimenih kolegija koje vodi prof. dr. sc. Drago Roksandić pripremajući studente za ozbiljan istraživački rad. Posebno poglavlje posvećeno je nastanku i razvoju konaka (isprva stočarskih stanova koji su bili zameci budućih novih naselja) kao fenomenu za koji je Nikola Cik pretpostavio da je u to doba presudno utjecao na organizaciju naseljenosti u ovome dijelu Podravine. U posljednjem dijelu rada autor je pisao o doživljaju okoliša, nekim oblicima kolektivne svijesti i utjecajima okoliša na razvoj kulture.

Na kraju rada nalazi se bibliografski popis korištenih izvora i literature, a tu je i sažetak na hrvatskom i na engleskom jeziku. Radu je pridružena veća količina priloga klasificirana po skupinama: popisi obveznika podavanja (kućedomaćina) župnicima u selima đurđevačko-virovske Podravine, rodoslovlja đurđevačkih i virovskih obitelji, tablično prikazani podaci o broju krštenih, vjenčanih i umrlih zabilježeni u crkvenim matičnim knjigama, popis dijela vojnika iz Đurđevca, usporedna tablica toponima na području đurđevačko-virovske Podravine te transkript i prijevod na hrvatski jezik *Šumskih uredbi iz 1787.* godine. Prilozima valja pribrojiti i pet rekonstruiranih kartografskih prikaza područja koje je tema diplomskog rada na kojima su prikazani osnovni elementi okoliša (vodotoci, šumske i pješčane površine), prometna infrastruktura i specifični elementi koji su predmet istraživanja rada (mlinovi, konaki, razmjestaj sakralnih objekata i drugo).

Značaj ovog rada leži ne samo u velikoj količini prikupljenih i obrađenih podataka statističke naravi koji mogu služiti kao polazište za daljnja istraživanja, nego i inovativnom načinu njihovih interpretacija, prije svega kroz uspješno snalaženje kako u ekohistoriji tako i u povijesnoj demografiji. To je uočeno kao posebna kvaliteta diplomskog rada Nikole Cika zbog čega je bio predložen i prihvaćen za objavljivanje u obliku knjige, prvenstveno zahvaljujući zalaganju Dragutina Feletara, glavnog urednika izdavačke kuće Meridijani iz Samobora.

Kraj ovog prikaza završio bih riječima svog učitelja Drage Roksandića, od kojega i sâm nastojim prenositi naučeno na buduće generacije studenata: „Kako je i većini talentiranih studenata i studenata savršeno jasno da je studij humanističko-društvenih znanosti koji nedovoljno razvija smisao samostalnog oblikovanja uveliko manjkav, rad na diplomskoj radnji spontano im se nameće kao najveći izazov, kao mogućnost da iskažu i svoja stručna znanja, ali i svoje intelektualne interese, uobrazilju itd., jednom riječju da provjere svoju vlastitu stručnu i ljudsku zrelost, ali i da „markiraju“ smjerove svoga budućeg stručnog interesa i rada. To je situacija u kojoj se svaki student, kad je riječ o fakultetskom okružju, suočava sa sobom, sa svojim kolegama, ali i s profesorom, s kojim će izabrati raditi kao s mentorom. Međutim, suočavanje nije jednosmjerno. Svaka nova tema je izazov i za profesora, kao i za druge studente iz kandidatova generacijskog ili nekog drugog kruga. Ako je diplomatska radnja izraz intelektualnog i ljudskog sazrijevanja, ona je to nesumnjivo prije svega individualno, ali u nekoj mjeri i generacijski, kolektivno te na različite načine i profesorski, ukoliko je i on u situaciji kreativno se suočavati s temama i radom svojih diplomskih kandidata.“ [Drago Roksandić, *Zašto tiskati diplomatske radnje?*, *Diplomska radionica I prof. dr. Drage Roksandića*, ur. Drago Roksandić i Nataša Štefanec, Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb 1999, str. 11]

Hrvoje Petrić

Ignacije Kajetan Buzetski. Dubovna vizitacija iz 1788. godine u Istri, Elvis Orbančić (prir.), Vatikan: Associazione Archivistica Ecclesiastica, Hrvatski državni arhiv, Državni Arhiv u Pazinu, 2016, 277 str.

Elvis Orbančić bavi se crkvenom i društvenom povijesti Istre u periodu od kraja srednjeg vijeka do 19. stoljeća. Autor je knjige *Katedra svetog Nicefora. Povijesna skica Pićanske biskupije* objavljene 2002. godine, a uz Zorana Ladića priredio je *Knjigu labinskog bilježnika Bartolomeja Gervazija (1525-1550)* 2008. godine u nizu *Spisi istarskih bilježnika*. Novi naslov vezan je također uz povijest Istre, a riječ je o priređivanju teksta vizitacije Ignacija Kajetana Buzetskog iz 1788. godine kojom su bile obuhvaćene župe koje su potpadale pod bivšu Pićansku biskupiju i one dijelove Porečke biskupije koji su se nalazili u sklopu habsburškog posjeda u Istri (str. 26.). Tekst vizitacije objavljen je u nizu *Quaderni di „Archiva Ecclesiae“* (13), izdavača *Associazione Archivistica Ecclesiastica* u Vatikanu. Vizitacija Ignacija Kajetana Buzetskog je bila zapisana na talijanskom jeziku.

Ignacije Kajetan Buzetski (1741.-1803.) u crkvenoj je hijerarhiji na prostoru Istre dosegao do položaja „generalnog kapitularnog vikara nekadašnje Pićanske biskupije“ (prema E. Orbančiću u toj funkciji od 1787. godine, str. 20.). Naime, biskupija je bila ukinuta 1786. godine odlukom cara Josipa II. (1780.-1790.). Najviši položaj I. Buzetski je stekao 1796. godine postavši biskupom Tršćanske biskupije (str. 20., 24.).

Elvis Orbanić napisao je studiju koja prethodi objavljenom tekstu vizitacije. Valja upozoriti kako je ta studija prevedena s hrvatskog na talijanski jezik i također objavljena u knjizi. U prvom redu ondje se daju biografski podaci o Ignaciju Kajetanu Buzetskom (str. 17-21.). Nakon toga donijet je povijesni pregled kojim se prikazuje složenost razgraničenja Venecije i Habsburške Monarhije u Istri gdje je granica u pojedinim slučajevima prolazila kroz neka sela (str. 21-26.). Istovremeno, granice biskupija nisu se podudarale s granicama dviju država. U konkretnom slučaju Pićanska biskupija je bila unutar habsburškog posjeda u Istri (osim manjeg sjevernog dijela gdje je Zamask bio podijeljen). Manji dio habsburške Istre bio je pod Porečkom biskupijom čije je sjedište bilo na mletačkom teritoriju. Slično je bilo i sa Pulsom biskupijom koja je teritorijalno izlazila iz mletačkog posjeda na prostor stare Kastavske gospoštije i Rijeke koji su bili habsburški posjed. Upravo u osamdesetim godinama 18. stoljeća car Josip II. je pokrenuo reorganizaciju teritorijalnog rasprostiranja biskupija. Tada je najviše dobila Tršćanska biskupija kojoj su priključeni prostori Porečke i Pulske biskupije koji su se nalazili unutar granica habsburškog posjeda u Istri, dok je Rijeka ostala pod Pulsom biskupijom (str. 24.).

Uz vrijedan povijesni pregled državne pripadnosti i crkvenog teritorijalnog ustrojstva u Istri E. Orbanić je priredio sumarni pregled stanja sačuvanosti građe vezane uz Pićansku biskupiju. Upozoreno je kako se zbog administrativnih promjena krajem 18. stoljeća, odnosno ukidanja biskupije, građa za ovaj prostor arhivira ovisno o jurisdikcijama te je pohranjena na različitim mjestima – u Biskupijskom arhivu u Trstu, Dekanskom arhivu u Pićnu, Državnom arhivu u Pazinu, Župnom arhivu Pazina te Arhivu Republike Slovenije u Ljubljani (str. 26-29.).

Priređivač ukazuje kako su Ignaciju Kajetanu Buzetskom pri vizitaciji na pitanja odgovarali župnici, *stareji* i župani. Na pregledan način ukratko su predstavljena neka od glavnih pitanja koja su im bila postavljena. Riječ je o utvrđivanju da li župnici obznanjuju naredbe koje je dao car (prema odluci Josipa II. trebalo ih je čitati naglas u crkvama). Vladar je propisao da se u župama u knjigama vodi evidencija o tim čitanjima što je onda bio predmet interesa i Ignacija K. Buzetskog. On je utvrđivao da li župnici zapisuju u knjige propovijedi koje su održali, da li vode matične knjige, da li vode knjige o računima i sl. (str. 32.). Elvis Orbanić ukazuje i na to kako je pri vizitaciji bilo utvrđivano kojim se knjigama koristi župnik u liturgiji. Naime, istaknuto je kako nije smio posjedovati onu knjigu (brevijar) u kojoj se jasno vidjela uputa pape Grgura VII. (1073.-1085.) vezana uz sukob s njemačkim carem Henrikom IV (1056.-1106.) kojom je papa sebi dao pravo detroniziranja vladara. Odredba cara Josipa II. kojom se takav tekst trebao cenzurirati posve je razumljiva u kontekstu njegovog djelovanja kao vladara koji nastoji smanjiti moć crkve i podrediti je svojoj volji (str. 34-35.). Priređivač upozorava kako je kod vizitacije bilo često ispitivanje o tome da li zvonari poštuju carevu naredbu da ne smiju zvoniti za vrijeme ne vremena (str. 35.). Također, ispitivalo se pridržavanje ograničenja održavanja crkvenih procesija (str. 36-37.), način prikupljanja milostinje (str. 36.), školovanja (str. 38-39.) i običaja u pokapanju mrtvih (str. 39-40.).

Rukopis vizitacije bio je podijeljen na četiri dijela: „Zapisnik o ponašanju župnika i kurata Pićanske biskupije i o izvršenju njihovih obveza sačinjen prigodom duhovne vizitacije godine 1788.“ (str. 78-115.), „Zapisnik o unutarnjem stanju crkava Pićanske biskupije, o postojanju i stanju sadašnjeg upisnika o javno-crkvenim pitanjima i u svezi sa župničkim obvezama prema suverenim propisima sačinjen 1788. godine povodom duhovne vizitacije“ (str. 116-165.), „Zapisnik o ponašanju župnika i kurata nekadašnje Porečke biskupije u austrijskom dijelu i o izvršenju njihovih obveza sačinjen prigodom duhovne vizitacije godine 1788.“ (str. 166-197.) te „Zapisnik o unutarnjem stanju crkava austrijskog dijela bivše Porečke biskupije, o postojanju i

stanju sadašnjeg upisnika o javno-crkvenim pitanjima i u svezi s ostalim župničkim obvezama, prema suverenovim propisima sačinjen 1788. godine povodom duhovne vizitacije“ (str. 198-241.). Tekst je donesen kako je to uobičajeno u izdavanju građe – izvornik na talijanskom jeziku donosi se na lijevoj stranici dok se prijevod na hrvatski jezik donosi na desnoj stranici. Elvis Orbančić je temeljem teksta vizitacije priredio popis osoba koje se ondje spominju prema mjestima odnosno župama (npr. imena župnika, župana, starijih i sl.). Riječ je o sljedećim župama: Bermu, Brdu, Cerovlju, Čepiću, Golgorici, Gradinju, Gračišću (Škopljaku), Grdoselu, Kaščergeri, Krbunama, Tupljaku, Grobniku, Kršikli, Kringi, Lindaru, Novakima, Pazinu, Pićnu, Starom Pazinu, Svetom Ivancu, Svetom Petru u Šumi, Tinjanu, Trvižu, Zamasku, Zarečju te Žminju s kapelanijama (str. 242-255.).

Za ilustraciju o bogatstvu koje za istraživače predstavlja vizitacija valja navesti neke podatke koje sadrži. Ignacije K. Buzetski je 5. travnja 1788. godine boravio u selu Brdo te su ondje na njegova pitanja odgovarali stariji i župan. Oni su posvjedočili o besprijekorno moralnom životu svoga župnika koji je dobro obavljao svoju službu. Vodio je računa o davanju sakramenata, na vrijeme je davao da se pokopaju mrtvi te je u crkvi održavao mise i vjeronauk. Također, u crkvi je naglas čitao naredbe cara te ih provodio. Tako se tijekom nevremena nije zvonilo crkvenim zvonom. Župnik je smanjio broj procesija i drugih obreda koji su se ranije obavljali. Posebnu zanimljivost istraživaču može predstavljati kategorička tvrdnja svjedoka kako nema priređivanja velikih gozbi u svečanim prilikama (krštenje, vjenčanje i karmine). Tvrdnja, koju bi vrijedilo sagledati u društvenom i političkom kontekstu onoga vremena i još je istražiti prema drugim izvorima (skromnost u ovom pogledu se u ovoj vizitaciji navodi i za druga sela). Nadalje, može se pronaći kako nastaje praznovjerje u nekim sredinama s mogućnošću da postane običaj *dugog trajanja*. Naime, selo se zbog masovnog pomora životinja 1768. godine zavjetovalo sv. Franji Palskom da nitko neće raditi na njegov dan. To je, prema njihovom uvjerenju, zaustavilo pošast koja se nije više ponovila što ih je motiviralo da ustraju u običaju (str. 93 i 95.). U Kršikli vizitatoru 19. travnja govore kako tamo od davnine nisu radili u vinogradu zbog zavjeta na subote (str. 99. i 101.). S druge strane, 4. travnja 1788. godine saznao je kako je župnik u Krbunama, don Božo Ivić, blagoslivljao kuće na Badnjak i dan prije Bogojavljanja čime je kršio carevu naredbu koja je to zabranjivala. Bio je upozoren od Ignacija K. Buzetskog kako to više ne smije raditi. Sam župnik je bio neomiljen među župljanima zbog čega je bio upozoren da mora prema njima promijeniti svoje ponašanje (str. 111.). Iz ovih probranih podataka vidi se kako je riječ o prvorazrednom izvoru za istraživanje društvene povijesti, običaja i vjerovanja seoskog stanovništva u Istri.

Knjiga je popraćena kartom istarskih biskupija i kartom kretanja Ignacija K. Buzetskog pri vizitaciji (obje na hrvatskom i talijanskom jeziku). Nakon popisa korištene literature priloženi su faksimili nekih stranica iz vizitacije.

Ovaj objavljeni izvor vrijedan je doprinos historiografiji osobito kada je riječ o Istri. Uvodna studija na pristupačan i sažet način uvodi čitatelja u problematiku istarske crkvene povijesti dajući joj pritom društveni i politički kontekst. Izvorni tekst vizitacije priređen je prema pravilima struke te je popraćen hrvatskim prijevodom i bilješkama koje pojašnjavaju određene pojmove koji se javljaju u tekstu. Vizitacija Ignacija K. Buzetskog, uz druge povijesne izvore, za istraživača predstavlja izazov jer se temeljem podataka koje donosi može bolje istražiti i prikazati ne samo odnos vladara (cara Josipa II.) prema crkvi, već i mentaliteti seoskog stanovništva te njihovo mijenjanje na lokalnoj razini. Iza naoko suhoparnih i gotovo birokratskih pitanja vizitatora kriju se podaci o nekadašnjim običajima. Čitatelj može saznati koja su praznovjerja bila raširena u pojedinim selima, kako se crkva i svjetovna vlast prema tome odnosila, na koji način je svjetovna

vlast nastojala upravljati crkvom i životima stanovništva itd. Priređivač je objavljivanjem ovog izvora učinio velik doprinos boljem poznavanju starije istarske povijesti. Zbog svega navedenoga nema sumnje kako će pronaći svoj put do čitatelja.

Ozren Kosanović

Ignazio Gaetano de Buset. Visita spirituale del 1788 in Istria – Ignacije Kajetan Buzetski. Duhovna vizitacija iz 1788. godine u Istri, a cura di / priredio Elvis Orbanić, Città del Vaticano 2016, 277 str.

Associazione Archivistica Ecclesiastica iz Vatikana (kao izdavač) te Hrvatski državni arhiv u Zagrebu i Državni arhiv u Pazinu (kao suizdavači) tiskali su Duhovnu vizitaciju Ignazia Gaetana de Buseta iz 1788. u Istri, koju je za tisak priredio dr. sc. Elvis Orbanić, ravnatelj Državnog arhiva u Pazinu. U svim je dijelovima knjiga štampana dvojezično, na hrvatskom i talijanskom jeziku, a izdana je u sklopu serije Quaderni di „Archiva Ecclesiae“, sv. 13.

Kako je to u uvodnom slovu istaknuo Gaetano Zito, predsjednik Crkvenog arhivističkog udruženja / Associazione Archivistica Ecclesiastica, zbornik vizitacije obuhvaća vrijedan rezultat istraživanja na arhivističkom i historiografskom planu, jer je njegov priređivač pronašao, transkribirao i vrednovao dokument koji se čuva u Povijesnom arhivu Tršćanske biskupije / Archivio Storico Diocesano di Trieste, iz kojeg se saznaje mnogo podataka o crkvenoj strukturi spomenutog područja, o vjerskom stanju puka i o primjeni odredaba Tridentinskog koncila (1545.-1563.) u doba jozefinističkog sustava.

Ignazio Gaetano de Buset živio je i djelovao u prijelomnim trenucima ukinuća Pićanske biskupije, a objavljivanjem njegove vizitacije javnosti je predstavljen povijesni izvor velike vrijednosti. Svjedočeci o neprestanoj duhovnoj skrbi Crkve za vjerski i društveni život svojih župljana, ovaj nam tekst omogućava čitanje i proučavanje kompleksnoga gradiva nastalog prije više od 220 godina. Širi nam perspektivu tumačenja i rekonstrukcije prošlosti te nam stvara živu sliku života istarskih župa, od administrativnog djelovanja župnika i njegovoga rada i odnosa prema župljanima, do procesija, milostinja, brige za osnivanjem škola i sl., zabilježio je u svojem predgovoru porečki i puljski biskup Dražen Kutleša.

Tršćanski biskup-nadbiskup Giampaolo Crepaldi istaknuo je u svojem proslavu da je riječ o djelu koje samo prividno razmatra isječak marginalne povijesti, a zapravo se uklapa u širi kontekst s iznenađujućim odjecima. Taj se kontekst odnosi na osjetljivo pitanje promjena biskupijskih granica u Istri te potreba državnog prava i crkvene slobode, jer su se spomenute granice mijenjale zbog usklađivanja s političkom stvarnošću onoga vremena. Osobnost Ignazia Gaetana de Buseta valja vrednovati u ulozi poveznice od staroga ka novome, od ukinuća Pićanske biskupije do ponovno uspostavljene Tršćanske biskupije, čiji je bio biskup od 1796. do 1803.

Glavni je dio knjige podijeljen na nekoliko cjelina. U središnjem je raspravnom tekstu (str. 17-75) Elvis Orbanić istaknuo najznačajnije poznate podatke o životu i djelu Ignazia Gaetana de Buseta (Raka, 1745. – Trst, 1803.), koji se školovao u Ljubljani i Rimu, gdje je 1768. završio studij teologije i filozofije. Malo potom, iste je godine zaređen za svećenika u Zagrebu. Od 1769. do 1774. službovao je u Austriji, a onda je imenovan za prepozita u Pazinu. Dokumenti iz pazinske prepoziture potvrđuju mu i titule doktora svete teologije, apostolskog protonotara, carsko-kraljevskog vikara nekadašnje Porečke biskupije „a Parte Austriaca“ te titularnog kanonika i kapitularnog vikara Pićanske biskupije. Od 1789. bio je cirkularni dekan čitave austrijske

Istre, a 1790. dobio je carsko imenovanje za kanonika u Leobenu. Zatim je 1791. postavljen za prepozita katedralnog kaptola u Trstu te generalnog vikara navedene biskupije, a 1794. i za kapitularnog vikara u St. Pöltenu. Tršćanskim ga je biskupom 1796. proglasio habsburški car Franjo II. Iako je u Trstu uživao poštovanje, nije ostavio neki značajniji trag. Nakon duže bolesti tamo je i preminuo, u 58. godini života, te je pokopan u mjesnoj katedrali.

Priređivač potom opisuje i crkveno-organizacijsko stanje u Pazinskoj knežiji koncem XVIII. stoljeća. Ističe da se politička granica nije poklapala s onom crkvenom te su sve četiri biskupije (tršćanska, pićanska, porečka i puljska) imale župe s druge strane državne granice.

Kanonski pohod opisan u ovoj knjizi opsegom obuhvaća i sadržajno razmatra prostor sljedećih župa nekadašnje Porečke biskupije: Žminj, Sv. Petar u Šumi, Kringa, Tinjan, Beram, Trviž, Kašćerga, Zamask, Grdoselo, Stari Pazin i Pazin. Predmet pastoralnog ophoda bile su i župe Pićanske biskupije: Zarečje, Novaki, Cerovlje, Gologorica, Krbune / Tupljak / Grobnik, Brdo, Čepić, Pićan, Sutivanac, Kršikla, Lindar i Gračišće.

Orbanić je opisao i arhivski fond Pićanske biskupije, kao i dopunske izvore za poznavanje njezine prošlosti. Fond Pićanske biskupije pohranjen je pretežito u Biskupijskom arhivu u Trstu, a manji broj pisama postoji i u arhivu Župe Pićan. No, tamošnji je biskupski dvor bio opustošen 1653. tijekom poznate Pićanske bune, a potom je 1872. nastradao u požaru, pa zato u Pićnu nema mnogo dokumenata. U Državnom arhivu u Pazinu nalazi se samo jedan dokument o Pićanskoj biskupiji – upisnik koji sadrži vladareve i biskupove proglase na hrvatskom i talijanskom jeziku iz ranih 80-ih godina XVIII. stoljeća. U Arhivu Republike Slovenije čuva se građa za razdoblje od 1492. do 1783., a među njom posebno mjesto ima inventar dobara koja su pripadala pićanskom biskupu Antoniu Zari iz 1622.

Najbolji je poznavatelj povijesti Pićanske biskupije bio mons. Ivan Grah, koji je u prepričanom obliku objavio i relacije „ad limina apostolorum“ pićanskih biskupa, a one svakako predstavljaju najvrjednije i njezino gotovo jedino gradivo koje je sustavno sačuvano za duži vremenski period. U tim se relacijama učestalo spominju vizitacijski pohodi mnogih biskupa Pićanštini, ali se nažalost nisu sačuvali zapisnici niti jednog od njih. Time je vizitacija Ignazia Gaetana de Buseta zapravo jedina postojeća za prostor Pićanske biskupije tijekom njezine tisućljetne prošlosti, a kao takva ima iznimnu kulturno-povijesnu vrijednost. Naposljetku, u arhivima župa i kapelanija koje su nekoć pripadale Pićanskoj biskupiji nailazimo na matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih koje kronološki pripadaju periodu njezinog postojanja.

Način obavljanja pastoralnih vizitacija temeljio se na Rimskom pontifikalu (*Pontificale Romanum*), proglašenom 1596. Apostolskom konstitucijom „Ex quo in Ecclesia Dei“ pape Klementa VIII., a na snazi je ostao sve do XX. stoljeća. Naredbom cara Josipa II. iz 1785. određeno je da se namjera obavljanja duhovne vizitacije (*visita pastorale*) od strane biskupa ili dekana treba objaviti najviše dva ili tri dana unaprijed. Sam čin treba izvršiti uz minimalni trošak noćenja i hrane za vizitatora i njegovu pratnju, već u skladu s mogućnostima župnika domaćina.

Tematski gledano, vizitator je prikupljao obavijesti o nizu pitanja: dužnostima župnika i klera (poučavanje vjeronauka, dijeljenje sakramenata, propovijedanje blagdanima, obredi o Velikom tjednu i za Božić), njihovim običajima i moralnom ponašanju, zatim o moralnom životu puka, pokapanju umrlih, o filijalnim crkvama u župi i njihovom materijalnom stanju te o postojanju relikvija. Posebna je vizitatorova pozornost bila usmjerena prema gostionicama i održavanju sajmovi za blagdane. Gostionice su, naime, bile najveća središta narodne kulture u vrijeme nastanka moderne Europe, ali su ujedno predstavljale i opasnost koju je Crkva nastojala spriječiti poticanjem na njihovo zatvaranje u vrijeme službe Božje, o čemu nam sustavno svjedoči i ovaj rukopis.

Vizitator je provjeravao obznanjuju li se jasno carske zapovijedi, a to se moralo činiti s propovjedaonice i na narodnom jeziku, sljedeće prve nedjelje ili o blagdanu. Bilo je važno da se zapovijedi i provedu u djelo.

Svaki je župnik bio dužan držati upisnik u koji je trebao zapisivati careve naredbe (uz naznaku datuma njihovog dobivanja i datuma objave narodu) te upisnik propovijedi (državne su vlasti određivale čak i stil propovijedanja), a 1784. država je do pojedinosti propisala način vođenja matičnih knjiga. Tim navedenim odredbama župnici su istaknuti kao javni službenici. Umjesto ukinutih bratovština, car Josip II. zapovjedio je osnivanje Ustanove za siromašne (*Pio istituto dei poveri*). Vizitator je provjeravao i poštivanje štolarnog prava (car je 1783. ukinuo štolarinu na krštenje), propitivao je oko časoslova (brevijara) kojima su se služili svećenici (zbog vladarske zapovijedi iz 1774. da se u brevijarima papirom prekrije pouka Grgura VII. o ovlasti pape da smjenjuje monarhe), ukidanje zvonjenja protiv nevremena (što je car 1783. zabranio s obrazloženjem da zvonjenje ne rastjeruje nevtijeme nego povećava opasnost od munja i požara u crkvama) te procesije (koje je jozefinizam ocrtao kao „duhovne spektakle i maškaranje“, pa su mnoge zabranjene, a na njima je, u smislu uklanjanja raskoši, bilo 1783. zabranjeno nositi bilo kakve kipove). Također je i milostinja bila predmetom vizitatorovih uputa po župama, jer je zabranjena u crkvi i tijekom procesija, a dopušteno je bilo držati škrinjicu s bravom uz vrata crkve tako da svatko po slobodnoj volji može ostaviti iznos za potrebe obnove crkve ili za siromahe. Vizitator je provjeravao i provođenje carevih zapovijedi vezanih za školstvo: obvezu osnivanja tzv. normalki u sjedištima župa te svećeničkih propovijedi kojima su se roditelji poticali slati djecu u školu. Sustavno je tražio i odgovore na pitanje o ukupu umrle osobe: carskom je odredbom iz 1784., naime, bilo propisano da groblja trebaju biti zaključana i nalaziti se izvan naselja; da se umrli moraju pokopati bez odjeće, zašiveni u vreću, postavljeni u lijes i odneseni na groblje; da se mrtve nakon polaganja u grob pokrije živim vapnom i odmah zemljom; da se lijes ne smije pokopati, nego se umrli iz njega izvadi i položi u grob, a lijes se koristi za druge umrle; da se pokojnike iz samostana i hospotala treba pokopati na groblja pripadajućih župa, a ne u grobnice unutar tih ustanova itd. Takvi su propisi pojednostavljenja pogreba izazvali veliki otpor, pa je vladar već 1785. neke mjere ukinuo: primjerice, povukao je odluku o pokapanju u vrećama i dopustio postavljanje sanduka u grob. Pokojnici su morali biti pokopani najkasnije 24 sata nakon utvrđene smrti, a iz zapisnika tematizirane vizitacije saznajemo da je za kovanje groba bila zadužena rodbina.

Naposljetku valja nešto reći i o vanjskim i unutarnjim karakteristikama rukopisa. Riječ je o četiri svećića zapisnika Duhovne vizitacije (na onodobnom talijanskom jeziku, uz rijetke latinske izraze i kratice), koju je od 31. ožujka do 31. kolovoza 1788. proveo pazinski prepozit, vikar Pićanske biskupije i vanjski vikar nekadašnje Porečke biskupije u austrijskom dijelu Istre Ignazio Gaetano de Buset. Sadržajna struktura rukopisa pokazuje pitanja o pokretinima i nekretninama pojedinih župa i kapelanija te o osobama. Prvi svećić donosi zapisnik s ispitivanja laika po pojedinim župama Pićanske biskupije, drugi nastavlja s ispitivanjem svećenika te s opisom materijalnog stanja crkava. Treći opisuje ispitivanje laičkih svjedoka o vjerskom životu austrijskog dijela Porečke biskupije, a četvrti materijalno stanje crkvenih objekata i ispitivanje svećenika. Na kraju svakog svećića nalaze se dekreti koji se odnose na stvari koje treba ispraviti u vizitiranim župama ili pojedinačno. Osim Ignazia Gaetana de Buseta, u vizitacijskom su ophodu austrijskih posjeda Porečke biskupije sudjelovali i njegov kancelar don Martin Sloković te don Ivan Antun Franjul, žminjski kanonik koji mu je pridružen u svojstvu suvizitatora, katehista i konzistorijalnog ispitivača. Pićansku je biskupiju također obišao sa spomenutim don Slokovićem, a kao

suvizitator, katehist i konzistorijalni ispitivač ovdje im se pridružio pićanski župnik i prvi kanonik don Franjo Mate Franković. Korice rukopisa imaju dimenzije 195 x 275 mm, papir je ručne izrade, a tinta željezno-galna. Usljed utjecaja vlage, uz rubove pojedinih listova postoje manja oštećenja. Rukopis ukupno broji 178 listova bez numeracije, a obiluje kraticama.

U dijelu knjige koji slijedi nalazi se transkripcija i prijevod dokumenta (str. 77-241), popis svih imena osoba koje su navedene u zapisniku vizitacije, neovisno o tome jesu li bili aktivni svjedoci vizitacijskog čina ili ih se samo spominje (str. 242-255), nekoliko zemljovida (str. 257-261), popis kratica (str. 263), arhivskih vrela i literature (str. 264-268) te na koncu i nekoliko faksimila (str. 269-276).

Izdanje je posvećeno cijenjenom istarskom crkvenom povjesničaru mons. Ivanu Grahu (Cervolje, 1928. – Pula, 2011.), a recenzirali su ga prof. dr. sc. Franjo Emanuel Hoško i prof. mons. Gaetano Zito.

Slaven Bertoša

Helga Schultz, *Europäischer Sozialismus – immer anders* (Europski socijalizam – uvijek drugačiji), Berliner Wissenschafts-Verlag, 2014, 566 str.

Autorica knjige Helga Schultz (1941-2016) bila je profesorica emeritus ekonomske i socijalne povijesti na Europskom sveučilištu Viadrina u Frankfurtu na Odri. Njen opsežni popis publikacija otkriva usmjerenje prema njemačkoj, poljskoj i europskoj agrarnoj i gospodarskoj povijesti. Ovom knjigom, koja je nastala između 2010. i 2014. godine, autorica je dala vrijedan doprinos povijesti europskog socijalizma.

H. Schultz je prethodno bila znanstvena suradnica i voditeljica istraživačke jedinice, a zatim profesorica na Akademiji znanosti DDR-a u Berlinu. Nakon ujedinjenja Njemačke nesmetano je nastavila svoju karijeru, a otvoreno zagovaranje socijalizma nije zamijenila oduševljenjem za neku drugu ideologiju. Knjiga *Europäischer Sozialismus* „vođena je vrijednosnim trojstvom prosvjetiteljstva – slobodom, jednakosti i bratstvom“. Iako ova tvrdnja ostavlja simpatičan dojam, mnogi se čitatelji ipak žele informirati na što objektivniji način. Knjiga obrađuje 13 istaknutih ličnosti europskog socijalizma. Već u sažetom uvodu (str. 1-11) postaje jasno što knjiga želi prenijeti čitatelju: „govoriti za socijalizam i propitati zablude i pogreške koje su odgovorne za njegovu propast“. Kada autorica govori o svojim „herojima“, čini to ponosno skrećući pozornost čitatelja na crteže koji ih prikazuju. Crteže su napravili njezini unuci upravo za ovo djelo, ukrasivši naslov i neke stranice knjige. Ta kreativnost i dinamičan način pisanja čine ovo djelo zanimljivim, čak i nesocijalistima.

Prvo je poglavlje (str. 13-44) posvećeno austrijskom „učitelju marksizma“ Karlu Kautskom. „Renegat Kautsky“, kako ga je nazvao Lenjin, povezo je darvinizam i marksizam, a smatra ga se izumiteljem potonjeg pojma. Zanimljivo je čitati o prepirkama između Kautskog i Rose Luxemburg. Međutim, čitatelj u više navrata nailazi na autoričine umetke koji sličje političkim komentarima iz novina; npr. kada govori o udjelu plaća u BDP-u u ranim 1990-im godinama (str. 29). Drugo poglavlje, o Georgeu Bernardu Shawu (str. 47-83), također predstavlja studiju koja je vrijedna čitanja. U ovom poglavlju zainteresirani čitatelj saznaje da je mršavi Irac, koji je igrao značajnu ulogu u formiranju Fabian Society i London School of Economics, bio prethodnica marša kroz institucije puno kasnijih šezdesetosaša u Njemačkoj.

Treći dio knjige bavi se francuskim socijalističkim čelnikom Jeanom Jaurèsom (str. 85-118). „Internacionalist pod trobojnicom“ bio je, za razliku od „Fausta i Mefistofelesa“, kako autorica naziva Bernarda Shawa, pod utjecajem ruralnog kršćanskog konzervativizma, a u moralno legitimiranom socijalizmu vidio je priliku za obogaćivanje francuskog parlamentarizma. Autorica ističe kako Jaurès nije poput Kautskog bio usredotočen na industrijskog radnika, već na poljoprivrednike. Socijalistički apostol mira, koji se zauzimao za prekomorsku kolonizaciju, na početku Prvog svjetskog biva ubijen. Ipak je malo sretnija, iako ne manje tragična, priča o poljskom borcu za neovisnost Józefu Piłsudskom (str. 121-158). Prognan od cara u egzil, ne snalazeći se u poslovnom životu, Piłsudski je napravio karijeru kao profesionalni revolucionar. Potaknut žarom za ponovnim uskrnućem poljske države zanemario je socijalističke vrline, zbog čega i sama autorica ističe već navođene sumnje o tome može li se Piłsudskog nazvati apologetom socijalizma.

Bugarin Alexandar Stambolijski (str. 161-200), kojeg Schultz začudo naziva „srednjoistočnim Europljaninom“ („Ostmitteleuropäer“, str. 171), predstavlja vođu „najvažnije marksističke stranke na Balkanu“. Svojim rustikalnim oblikom socijalizma stvorio je kontrapunkt radikalnim komunistima. Stambolijski, osnivač Zelene internacionale, nije se dugo uspio boriti protiv agresivnog nacionalizma, te nakon Prvog svjetskog rata biva ubijen. Židovsko-ruski revolucionar Vladimir Medem (str. 203-238) pokušao je postići nacionalno-kulturnu autonomiju za ruske Židove. Uprkos nedostatnoj literaturi o Medemu očigledno je postojalo dovoljno materijala za jedno vrlo uspješno poglavlje. Osvježavajuća je i spoznaja autorice: „Bijeda u Rayonu očito nije proizašla iz kapitalističke eksploatacije, nego prije od njezinog nedostatka.“

Dok za autoricu Bernard Shaw predstavlja „Mefistofelesa“, Lav Trocki mu čini konkurenciju kao „Lucifer revolucije“ (str. 241-289). „Mit neispunjene alternative staljinizmu“ bio je duhovni preteča „Sjedinjene države Europe“. Autorica i ovo poglavlje začinjava pametnim primjedbama. Nažalost, izostavlja uzbudljivu činjenicu da je Trocki prije početka Ruske revolucije dobio američku putovnicu. Srećom, autorica ipak nije zaboravila navesti „regulatorne efekte tržišta i novca“, čineći to međutim bez dosađivanja čitatelju teorijskim znanjem o ekonomiji. Kompetencija autorice ogleda se u poglavlju o bečkom ekonomistu i političaru Ottu Baueru (str. 291-333). Ovdje se spominju i manje poznate, ali ne i nevažne ličnosti bečke znanosti, poput Mengera, Misesa i Böhm-Bawerka, s kojima se Bauer kritički sučelio. Da li bi se Schumpeteru moglo zahvaljivati što je „tržišno liberalna Austrijska škola ekonomije“ postala svjetski poznatom čini se dvostruko upitnim. Prvo je upitno smije li se Schumpetera ubrajati među čistokrvne predstavnike Austrijske škole, dok je druga upitnost u tome što se Austrijska škola nalazi daleko od „svjetski poznata“ statusa.

Andreu Ninu (str. 335-368) uspio je, prema Schultz, skok s anarhosindikalizma na boljševizam i natrag. Samoprozvani anarhosindikalizam kao „slobodarski komunizam“ autorica pouzdano naziva „slobodarskim“ ili „libertarijanskim“ („libertär“) komunizmom. Komunistički borac za slobodu, kojeg Schultz naziva „mučenikom španjolskog socijalizma i anarhizma“, najavio je nakon Prvog svjetskog rata da ne traži nikakav mir „jer želimo rat, jer želimo klasnu borbu“ (str. 343). Manje marcijalni su citati Josipa Broza Tita (str. 371-406). Jugoslavenski partizanski vođa bio je prema Schultz „genijalan kao lider stranke, vojni strateg i kao državnik“ (str. 371). Autorica se za obradu poglavlja gotovo isključivo služila uobičajenim Titovim biografijama bez dubljeg zaranjanja u njegove ranije spise. Unatoč obećavajućem istraživanju, Schultz si dopušta neugodni *faux pas*; naime, logoru Auschwitz daje otvoriti paklena vrata već 1936. godine (str. 379). Također, jadranski otok s imenom „Split“ autoru ove recenzije nije poznat (str. 392).

O „proroku mladenačke pobune“, filozofu Herbertu Marcuseu (str. 409-445), saznajemo da nakon bijega iz nacističke Njemačke nije bio samo zaposlen u američkoj podružnici frankfurtskog Instituta za društvena istraživanja, već i da je radio za američku obavještajnu agenciju. Procjena autorice da američka studentska organizacija SDS, koju je Marcuse simpatizirao, nije pokazivala „marksističke sklonosti“ ostavlja prosječno informiranog čitatelja iznenađenim (str. 432). Intrigantnom se čini autoričina kritika razvoja njemačkih Zelenih i socijaldemokrata, čiji su se vodeći lideri Marcuseovim djelovanjem preoblikovali u predstavnike države blagostanja i ratovanja („Welfare-Warfare-State“, str. 444). Švedskom paru Gunnaru i Alvi Myrdalu, „arhitektima Volksheima“, socijaldemokratskog pučkog ustrojstva, posvećeno je posljednje poglavlje (str. 447-475). Gunnar Myrdal, koji se kao i svoja supruga bavio politikom, prvenstveno je stekao reputaciju kao ekonomist. Prema autorici, za njega je bilo „razočaranje“ što je morao dijeliti Nobelovu nagradu za ekonomiju s Friedrichom von Hayekom (pristašom Austrijske škole). Potonji bi smatrao „svaku društvenu korekciju putem u ropstvo“, što svjedoči o vrlo površnom istraživanju ideološkog protivnika. Jednako nedostatna je i autoričina kritika doprinosa „firme Myrdal“ švedskoj eugenici. A i dihotomija između „prosperiteta Zapada“ i „sigurnosti Istoka“ mogla bi uzrokovati ozbiljnije negodovanje (str. 475).

Jedan veoma ugodni aspekt knjige: bilješke se ne nalaze na kraju knjige, već samo na dotičnim stranicama ispod teksta, dok autorica rigorozno izostavlja navođenje bilo kojeg dužeg teksta u samim fusnotama, što u nekim knjigama može prekoračiti svaku mjeru razbora. Većina poglavlja uvodi se interesantnim anegdotama, što čitanje čini brzim i zanimljivim. Time se autorica prkosno odvaja od, često suhoparnih, radova srednjoeuropskih kolega. Zbog toga se ne radi samo o djelu na europskoj, već i na široj međunarodnoj razini, koje je dapače zaslužilo prijevod na engleski ili čak hrvatski jezik. Štoviše, mjestimice napadni, gotovo mladenački aktivizam, odjeven patetičnim frazama, čini veselu lekturu ovih biografskih studija slučaja. Kazalo kratica i pojmova ne bi škodilo knjizi, koja već nudi izvrstan registar imena s biografskim podacima navedenih osoba. Radi se o zbilja simpatičnoj knjizi, koja pokazuje znatan trud i entuzijizam. Od njezina čitanja bi se u svakom slučaju profitiralo.

Dominik Ešegović

Orlando Figes, *Revolutionary Russia, 1891-1991*, Penguin, London 2014, 496 str.

Orlando Figes je britanski povjesničar i profesor londonskog Birkbeck sveučilišta s posebnim interesom za istraživanje moderne i suvremene ruske povijesti. Autor je nekoliko knjiga koje se bave tom temom – najpoznatija od njih definitivno je višestruko nagrađivano, iznimno cijenjeno i opsežno djelo *A People's Tragedy: The Russian Revolution, 1891-1924* iz 1997. godine. Služeći se originalnim ruskim izvorima također je napisao i *Natasha's Dance: A Cultural History of Russia*, *The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia*, *Just Send Me Word: A True Story of Love and Survival in the Gulag*. Figes je i član uredništva časopisa *Russian History*, a knjiga *Revolutionary Russia, 1891-1991* njegovo je najnovije djelo.

Iako možda toga nije bio svjestan, autor je stvorio izuzetno aktualan rad zbog najmanje dva razloga. Prvi bi bio važnost uloge Rusije u međunarodnoj politici čije odluke na vanjskopolitičkom planu utječu na veliki broj drugih država od kojih se posebno ističu trenutna krizna žarišta poput Ukrajine ili Sirije. Bavljenje poviješću Rusije i Sovjetskog saveza predstavlja također

važan istraživači rad i zbog suvremenih korištenja sovjetskog nasljeđa kroz kulturu sjećanja i politike prošlosti na području postsovjetskog, ali i šireg prostora.

Figesova knjiga *Revolutionary Russia, 1891-1991* predstavlja sažet pregled stogodišnje, pretežno političke povijesti Rusije i Sovjetskog Saveza. Autor koristi metodološki pristup političke historije potkrjepljujući ga podacima i analizom ekonomskog i društvenog stanja Sovjetskog Saveza razvijajući time interes za strukturni kontekst razumijevanja politike. U maniri anglosaksonske historiografske tradicije, Figes veliki naglasak stavlja na konciznost, jednostavnost i prezentabilnost narativa te se njegova knjiga može čitati gotovo kao djelo beletristike. No, zbog toga je manja važnost pridana isticanju izvora i referenci koje se navode vrlo rijetko i selektivno pa time knjiga gubi na kredibilitnosti historiografskog iskaza.

Knjiga zastupa zanimljivu i inovativnu tezu, naime da Ruska revolucija ne počinje niti završava sa 1917. godinom već ju je potrebno promatrati kao neprekidan i permanentan revolucionarni ciklus od velike gladi iz 1891. do raspada Sovjetskog Saveza 1991. godine. Tu stogodišnju revoluciju Figes kronološki dijeli na tri razdoblja koja korespondiraju sa stvaranjem tri različite generacije revolucionara i komunista.

Prva generacija revolucionara rođena sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća iskoristila je veliku glad i narodno nezadovoljstvo 1891. kako bi stvorila preduvjete za razvoj širokog liberalnog otpora protiv carske vladavine. Carski režim je izrazito loše reagirao na nestašicu hrane koja je pogodila Rusiju, izvozeći njene velike količine dok je stanovništvo umiralo od gladi. S obzirom da se nikako nije mogla nositi s krizom, vlada je uputila širi poziv za pomoć. Oformljeno je stotine komiteta da bi se sakupio novac za izgladnjele seljake. Tisuće građana pridružili su se grupama za pomoć koje su organizirali lokalni organi Zemstva. Figes ovu odluku opisuje kao „povijesni trenutak koji je otvorio novi val javnih aktivnosti i debata koje vlada nije mogla kontrolirati te su oni u veoma kratkom roku prešli od filantropske usmjerenosti prema konkretnim političkim ciljevima“. Ova kriza je politizirala rusko društvo do dosada neviđene razine, a javnost je počela propitivati inače nedodirljive političke i društvene dogme poput cara i Pravoslavne crkve. Socijalistički pokret, tvrdi Figes, izrodit će se kao rezultat ovih debata. Polazeći od širokog sloja stanovništva koje je osjećalo nepravdu i nezadovoljstvo carskim režimom, generacija „starih boljševika“, kako ih naziva Figes, predvođena Lenjinom uspjela je uspostaviti snažnu bazu podrške svom revolucionarnom političkom programu. Autor pažljivo podsjeća čitatelje da se revolucija odvijala u fazama: najprije 1905., pa onda dva puta 1917. Prvog puta je svrgnut car, a drugog nazvanog „Lenjinova revolucija“ su boljševici izborili vlast udaljivši se od liberalno-socijaldemokratske koalicije. Figes tu Oktobarsku revoluciju potpuno demistificira, opisujući kako je jedna od najvećih povijesnih zabluda ta da su boljševici došli na vlast na valu masovne podrške naroda i vlastite partije unutar koje se nalazila snažna opozicija prema oktobarskoj akciji. Opisujući revoluciju autor navodi: „Velika Oktobarska Socijalistička Revolucija, kako je postala poznata u Sovjetskom Savezu je zapravo bila akcija malih razmjera, ništa više od državnog udara, koji je čak prošao nezapaženo od većine stanovnika Petrograda. Kazališta, restorani i javni prijevoz funkcionirali su normalno dok su boljševici dolazili na vlast“. Građanski rat između boljševika i menjševika uslijedio je nakon revolucije, a knjiga ističe kako su propaganda, simboli poput crvene zvijezde, političko jedinstvo i disciplina partijskih vojnih i političkih organizacija boljševicima donijeli pobjedu u ratu.

Lenjinova vladavina Sovjetskim Savezom prema autoru je neodvojiva od terora i progona koji revoluciju održavaju na vlasti. Upravno zbog nasilnog dolaska na vlast, progoni društvenih neprijatelja poput kulaka, buržuja i liberala su opravdani stalnim strahom od oduzimanja vlasti

i osvete. Kako sam autor navodi: „Partija se na vlasti konstantno osjećala nesigurno, suočena s klasičnim problemom svih revolucionarnih pokreta. Stoga je konstantno morala propitivati lojalnost vlastitih članova“. No tek će druga revolucionarna generacija nakon 1928. godine iskusiti teror u puno opsežnijem i konkretnijem obliku. Dolaskom na vlast Josifa Visarionoviča Staljina ukida se Lenjinov „državni kapitalizam“ koji je omogućavao stvaranje malih privatnih poduzeća. Uvođenje petogodišnjih planova, radnih logora, nasilne kolektivizacije i uspostave pogona teške industrije bili su Staljinov način moderniziranja ove, kako ga autor citira, „nazadne i seljačke države“. Iako je Lenjin vidio teror i nasilje kao nužan alat za uklanjanje „razbojnika“ i očuvanje revolucionarnih ideala i ciljeva, on nije posezao za likvidiranjem svojih kolega zbog različitih političkih mišljenja – sovjetski kongres je vjerojatno bilo jedino mjesto u sovjetskoj povijesti gdje je bila omogućena egalitarna rasprava na razini vlade. Nakon Lenjinove smrti Staljin kroz „revoluciju odozgo“ uvodi kult ličnosti – najprije Lenjina, a onda i samog od sebe, te kreće u masovnu likvidaciju „starih boljševika“ i svih koji mu se protive. Staljin ne dopušta mjesto za bilo kakva neslaganja te u valu nasilja zahvaća članove KPSS-a, vodstvo Crvene armije i seljake koji odbijaju kolektivizaciju. S obzirom na velike derogacije političkog diskursa i gospodarskog stanja države, masovnu glad i loše uvjete života stanovništva autor tvrdi da je ovakav revolucionarni režim mogao biti održan samo željom za vlašću i moći putem represije i terora. Staljin se poima kao potpuna devijacija Lenjinovog načina ustroja države i revolucije, bezidejna ličnost koju ne vode ideali već puka želja za vlašću. Ni nakon njegove ostavštine pobjede u Drugom svjetskom ratu nije bilo moguće zaustaviti moralni i idejni pad SSSR-a koji uključuje i gospodarsko rasulo, a autor stoga implicitno zaključuje kako je revolucija metodološki od samog početka bila osuđena na propast.

Staljinov režim obilježili su teror i nasilje, ali i stvaranje potpuno nove partijske klase koja dolazi na čelne političke i upravljačke pozicije zamjenjujući likvidirane „stare boljševike“. Tada se politički probijaju karijeristi, pojedinci koji su bespogovorno lojalni, željni moći i materijalnih dobara i privilegija koje stječu zbog odanosti Staljinu. Ta nova generacija „revolucionara“ dolazi na vlast nakon Staljinove smrti, a Figes u njoj vidi kroničan nedostatak političke ideje i vizije. U političkom i društvenom kontekstu koji strogo sankcionira opozicijsko mišljenje i neslaganje nastala je politička struktura koja nije mogla ni znala artikulirati političku promjenu niti stvoriti novi legitimacijski osnov države.

Nikita Hruščov bio je primjer političara nastalog kroz to vrijeme, a njegova osuda Staljina 1956. prema autoru predstavlja treću i završnu fazu revolucije. Njegov govor na partijskom kongresu u kojem javnosti otkriva i osuđuje nasilne metode represije za vrijeme njegovog prethodnika predstavlja trenutak u kojem je KPSS izgubio autoritet, jedinstvo i samopouzdanje. U knjizi se ovaj trenutak naziva „početkom kraja“. Sovjetski Savez se nikada nije oporavio od ove krize jer ljudi više nisu mogli vjerovati u revoluciju u čije ime je ubijen toliki broj ljudi, Hruščovljev povratak Lenjinu neće biti dovoljan. Dolazak Brežnjeva na vlast predstavlja vrhunac društvene apatije i konzervativizma. Revolucija je izgubila suštinsko značenje jer je politička elita, kako prezentira autor, pokušavala zamrznuti postojeće društveno i gospodarsko stanje zemlje kako bi se omogućio socijalni mir i privilegije političke kaste. Iako je bunt stanovništva bio izražen kroz medijsku produkciju i književnost, strah od policijske represije koji je permanentno živio u kolektivnom sjećanju građana Sovjetskog Saveza sprječavao je ozbiljnije promjene i razlog je zbog kojeg se režim održao tako dugo, a da se nije raspao. Gorbačovljev ponovni povratak Lenjinu bio je samo bezuspješan pokušaj zaustavljanja države na putu prema ponoru.

Figes u svojoj knjizi pokazuje političke promjene, društveni prevrat i ekonomsku katastrofu, ali ne uspijeva dokazati tezu da je Rusija bila u stogodišnjem revolucionarnom ciklusu. Revoluciju u pravom značenju tog pojma kao političkog, društvenog i ekonomskog prevrata zapravo u autorovoj argumentaciji ne možemo uočiti izvan perioda uoči i nakon Oktobarske revolucije, a maksimalno je možemo proširiti na period od 1891. s liberalizacijom ruskog društva pa do smrti Staljina 1953. čime opet nikako ne obuhvaća stogodišnji ciklus. Nasilje, društvena previranja i ideje koje potpuno mijenjaju konstrukciju života države možemo pronaći u segmentima povijesnih razdoblja sve do Staljina kojeg je moguće promatrati kao odjek Oktobarske revolucije i njenu devijantnu radikalnu formu. No nakon njega čak i autor tvrdi da je došlo do konzervativnog shvaćanja socijalizma i revolucije te da je politička elita bila glavni generator stagnacije.

U svojoj analizi stogodišnjih previranja u Rusiji može se iščitati kako su glavni akteri političke promjene gotovo isključivo partijske elite, dok autor pridaje vrlo mali potencijal djelovanja širokim skupinama stanovništva. Jedino razdoblje kada je kroz političku debatu društvena i javna sfera bila bitan faktor je ono od 1891. do početka Prvog svjetskog rata. Iako se ovakvo tumačenje dijelom može pripisati odabiru metodološkog okvira političke povijesti, ne slažu se svi povjesničari s ovakvim interpretacijama. Autori poput Roberta Servicea fokusiraju se na „povijest odozdo“, pokušavajući utvrditi vezu između „vladara i vladajućih“ i njihovu kompleksnu interakciju. Kod Figesa ovakav pristup ipak izostaje.

Ono što knjiga *Revolucionarna Rusija* posebno zanemaruje je važnost ideologije za definiranje sovjetskog političkog sustava i identiteta u cijelosti. Kao i druge socijalističke zemlje, Sovjetski Savez je bio ideokratska tvorevina, u kojoj su ideje imale središnje, a ne periferno mjesto. Marksistički okvir u kojem se konstruirao cijeli politički sustav davao je prednost viziji budućnosti nad opisom sadašnjosti, a Komunistička partija se nije legitimirala izborima već mogućnošću da vidi dalje i bolje. Stoga niti jedna analiza takvog sustava ne smije zanemariti značaj ideološkog okvira tog razdoblja. Ono što radi Figes je promatranje iz suvremene liberalne diskurzivne pozicije. Osim što iz takve pozicije Figes selektivno koristi povijesne izvore kako bi pokazao neizbježnu propast sovjetskog socijalizma, on također ne može utvrditi logiku postupaka KPSS. Ne treba iznenaditi da također iz takve perspektive pozitivno vrednuje ekonomski liberalne tekovine NEP-a poput ustroja privatnog vlasništva.

Figesova knjiga se prvenstveno fokusira na zbivanja u Rusiji dok vrlo površno obrađuje utjecaj SSSR-a u globalnim hladnoratovskim sukobima. Kao izuzetno alarmirajuću činjenicu Figes vidi današnja stajališta stanovnika Rusije koji pozitivno gledaju na Staljina i sovjetsko naslijeđe. Naravno da su potrebne pravne, političke i kulturne mjere kako bi se stanovništvo Rusije na pravi način suočilo s vlastitom prošlošću. No u posljednjem poglavlju Figes zagovara primjenu mehanizama tranzicijske pravde na rusko društvo ne osvrćući se dovoljno na težinu uspostave takvih mehanizama u društvu koje je bilo potpuno isprepletano djelovanjem tajne policije i službi KPSS-a.

Knjiga *Revolutionary Russia* kratak je i sažet pregled političke povijesti zemlje i pokreta koji je odredio sudbinu gotovo cijelog svijeta. Autor inzistira na izvanrednom stilu i protočnosti narativa što će zasigurno privući čitatelje, no uz to dolaze i mnoge manjkavosti i propusti u historiografskoj interpretaciji i odabiru izvora. Knjiga nudi zanimljivu tezu i prikaz same Oktobarske revolucije, no za bolje razumijevanje Sovjetskog Saveza ovu knjigu je potrebno proširiti dodatnom literaturom.

Nikola Puharić

Mark Cornwall, John Paul Newman (ur.), *Sacrifice and Rebirth: The Legacy of the Last Habsburg War*, New York, Oxford: Berghahn, 2016, 295 str.

Osamnaesti svezak iz serije *Austrian and Habsburg Studies* koju uređuje Gary B. Cohen u okviru Centra za austrijske studije Sveučilišta u Minnesoti bavi se tematikom koja je izrazito zanimljiva u godinama kada se obilježavaju brojne obljetnice Prvog svjetskog rata. Ona se upravo tiče kultura sjećanja i komemoracija Prvog svjetskog rata, ali neposredno nakon njegovog završetka, u razdoblju poraća, i to na prostoru bivše Austro-Ugarske Monarhije, prostoru koji je možda najambivalentnije osjetio ratna događanja. Čitajući komemorativne aktivnosti i kulture sjećanja kao političke i ideološke prakse, uvelike određene tadašnjim kontekstom i ciljevima različitih aktera, poglavlja ovog sveska nude nam ne samo nova vrijedna područja proučavanja prošlosti, već i instrumentarij kojim možemo zahvatiti i fenomene sadašnjice.

Urednici su ovog sveska, koji nosi naslov *Sacrifice and Rebirth: The Legacy of the Last Habsburg War*, Mark Cornwall i John Paul Newman, a pridonijeli su mu i kao autori pojedinačnih poglavlja. On je potekao iz projekta „Memorijalizacija i obnova: muška ratna generacija u zemljama nasljednicama“ Sveučilišta u Southamptonu, na kojem Mark Cornwall radi kao profesor moderne europske povijesti. John Paul Newman predaje europsku povijest dvadesetog stoljeća na Sveučilištu Maynooth. Sam svezak formalno je podijeljen na tri dijela, od kojih svaki sadrži četiri poglavlja. Svako poglavlje ima oblik studije slučaja te je proizašlo iz pera autora kojemu tematika poglavlja spada u polje uže ekspertize. Na taj način oni skupa čine mozaik koji nudi široku tematsku i prostornu sliku, ocrtavajući osnovne tendencije komemorativnih praksi i kultura sjećanja u zemljama nasljednicama Austro-Ugarske Monarhije u razdoblju nakon Prvog svjetskog rata.

Osnovna podjela i premisa knjige zasnivaju se na ambivalentnom odnosu između pobjedničkog i gubitničkog diskursa o Prvom svjetskom ratu u poslijeratnoj „istočnoj središnjoj Europi“, odnosno u šest zemalja nastalima na ruševinama Austro-Ugarske Monarhije. Iako je sačinjena od dvanaest studija slučaja utemeljenih geografski i nacionalno, ova knjiga smjera pružanju komparativne perspektive kroz upućivanje na sličnosti i razlike te dijeljena i zajednička iskustva. Studije u užem smislu problematiziraju položaj i političke napore raznih veteranskih udruga, pokrete i političke projekte poratne mladeži, kao i službene državne politike sjećanja i komemoracija Prvog svjetskog rata. Sve one zajedno ilustriraju složenu kartografiju sjećanja na Veliki rat i politika koje iz njih proizlaze, kartografiju koja nadilazi granice ocrtane u pariškom projektu nove Europe.

Prvi dio, naslovljen „Žrtva i poraženi“, obuhvaća četiri rada koja se pobliže bave situacijom i narativima o Prvom svjetskom ratu u onim državama i/ili regijama koje se mogu smatrati gubitničkim. U nedostatku službenog i inkluzivističkog pobjedničkog diskursa, u njima su se razvijali različiti partikularni i često ekskluzivistički diskursi koji su nerijetko bili upregnuti u poratne revizionističke vizije. Tako Catherine Edgecombe i Maureen Healy („Competing Interpretations of Sacrifice in the Postwar Austrian Republic“) na primjeru međuratne Austrije opisuju podjele koje su karakterizirale austrijsko društvo te posljedičnu izgradnju „hijerarhije žrtve“ po nacionalnom i rodnom ključu, zbog čega su određene grupe – poput Židova i žena – ostale marginalizirane čak i u okviru partikularističkih diskursa i politika sjećanja. Revizionistički pokreti nisu dakako mogli tretirati rat kao završenu tragediju za koju samo treba pronaći prikladan komemorativni pijetet. Kako Robert Gerwath opisuje u svojem poglavlju („„War in Peace“: Remobilization and „National Rebirth“ in Austria and Hungary“), različite veteran-

ske i omladinske grupacije, istraumatizirane i frustrirane novim poretkom, organizirale su se u paravojne formacije s namjerom nastavka rata u mirnodopskom vremenu i konačnim ciljem „obnove“ svoje nacije. Ovi maskulini, nacionalistički, antikomunistički i protofašistički pokreti izgrađivali su bazu na kojoj će izrasti fašistički pokreti 30-ih godina. Sličan slučaj opisuje i Mark Cornwall („Apocalypse and the Quest for a Sudeten German Männerbund in Czechoslovakia“) u svojoj studiji radikalnih nacionalističkih organizacija sudetskih Nijemaca u Čehoslovačkoj u kojoj se ideologija i politika *Männerbund*-a razvila u opoziciji spram službenog narativa čehoslovačke države. Naposljetku, Franz Horváth („The Divided War Remembrance of Transylvanian Magyars“) oslikava situaciju među transilvanijskim Mađarima, čija se nemogućnost komemoriranja Prvog svjetskog rata i neprijateljstvo rumunjskih vlasti sublimiralo u tendencije i narative revizije Trianona.

Nasuprot tome, u drugom dijelu, prikladno naslovljenom „Žrtva i diskurs pobjede“, obrađuje se problematika konstruiranja hegemonijskih i ekskluzivističkih pobjedničkih diskursa. Oni su upregnuti u projekte izgradnje novih država (npr. Čehoslovačke i Jugoslavije) te su uklopljeni u šire nacionalne paradigme. Ratna pogibelj iz tog se rakursa mogla prikazati kao opravdana i svrsishodna, kao zaslužna za ostvarenje krajnjeg cilja nacionalnog oslobođenja. Tako Melissa Bokovoy („Framing the Hero: Photographic Narratives of War in the Interwar Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes“) kroz analizu fotografskih narativa o Prvom svjetskom ratu rekonstruira dominantni diskurs u Kraljevini Jugoslaviji koji je imao jasne konture srpske nacionalne ideologije. Na sličan je način dominantni diskurs u Čehoslovačkoj bio onaj češki. Nancy Wingfield („National Sacrifice and Regeneration: Commemorations of the Battle of Zborov in Multinational Czechoslovakia“) prikazuje imagološko mjesto bitke kod Zborova u okviru dominantnog čehoslovačkog narativa o Prvom svjetskom ratu. Uzdižući taj imagem na vrhovnu poziciju, čehoslovački je službeni narativ isključivao mogućnost simboličke participacije ne samo nacionalnih manjina, poput ranije tematiziranih sudetskih Nijemaca, koji su stoga morali izgraditi svoje, često subverzivne narative, već i onog velikog dijela čeških i slovačkih vojnika koji su za cijelo trajanje rata služili u austrougarskoj vojsci. Međutim, niti pobjednički tabori nisu bili monolitni. Kako pokazuje Katya Kocourek („„In the Spirit of Brotherhood, United We Remain!“: Czechoslovak Legionaries and the Militarist State“), i među čehoslovačkim legionarskim veteranima razvio se ideološki sukob. S jedne su strane stajali oni koji su pristajali uz vladajući režim, dok je manji dio razvijao diskurse i prakse na tragu nacionalnog rogovskog bratstva, vojne discipline, otpora parlamentarnoj politici te šovinizma i antikomunizma. Sličnu situaciju u rumunjskom slučaju opisuje Rebecca Haynes („Saving Greater Romania: The Romanian Legionary Movement and the „New Man““) kroz prikaz ideologije i razvoja rumunjskog legionarskog pokreta koji je poslužio kao osnova za domaći fašistički pokret.

Treći i posljednji dio koji nosi naslov „Žrtva u tišini“ bavi se onim regijama i prostorima gdje doista nije moglo biti jednog dominantnog narativa o Prvom svjetskom ratu, gdje je situacija bila toliko složena i politički ambivalentna da je zavladao diskurs tišine. To je bilo posebno izraženo u slučaju Hrvata, Slovenaca i Poljaka koji su u velikoj većini služili u habsburškoj vojsci, a da bi se potom našli u pobjedničkim državama. U tim se slučajevima razvijala svojevrstna kultura „skrivenog poraza“. John Paul Newman („Silent Liquidation? Croatian Veterans and the Margins of War Memory in Interwar Yugoslavia“) to dobro ilustrira na primjeru Hrvatske, gdje su, u nedostatku javnih komemorativnih aktivnosti, veteranske organizacije bile jedino mjesto na kojem se mogao čuti glas – često vrlo nezadovoljan – sudionika Prvog svjetskog rata. I ti su glasovi bili vrlo heterogeni te su varirali od integralnog jugoslavenskog nacionalizma, pa

sve do militantnih fašističkih i protofašističkih struja. Svima im je pak cilj bio pronaći odgovarajući diskurs za orijentaciju u konfuznoj političkoj situaciji nakon završetka Prvog svjetskog rata. U tu se matricu uključuje i slovenski slučaj čije je ratno iskustvo bilo podijeljeno između habsburškog, jugoslavenskog i talijanskog narativa, kako opisuje Petra Svoltšak („The Sacrificed Slovenian Memory of the Great War“). Talijanski front i habsburško ratno iskustvo, kao glavni elementi slovenske ratne priče nisu mogli biti spojeni niti s talijanskim trijumfalizmom, niti sa službenim jugoslavenskim narativom. Slična, možda još kompliciranija situacija bila je u dvjema bivšim habsburškim regijama podijeljenog stanovništva koje su se našle u pobjedničkim državama – u Tirolu i Galiciji. Dok Christoph Mick („The Dead and the Living: War Veterans and Memorial Culture in Interwar Polish Galicia“) pokazuje komemorativnu tišinu u međuratnoj Poljskoj koja nije bila sposobna konstruirati jedinstveni i inkluzivni narativ o Prvom svjetskom ratu, Laurence Cole („Divided Land, Diverging Narratives: Memory Cultures of the Great War in the Successor Regions of Tyrol“) obrađuje kompleksnu situaciju u rascijepljenom Tirolu, čije je ratno sjećanje rastrgano između talijanskog fašističkog trijumfalizma i njemačkih protofašističkih tendencija na sjeveru.

Iako ovo djelo nudi brojne važne spoznaje i zanimljive studije, kao i vrlo potrebnu komparativnu perspektivu te višeslojnu analizu, ono također otvara i prostor za nova istraživanja i nove perspektive. Kako i sam urednik primjećuje, najtiši povijesni akteri ponovno su najmanje zastupljeni. Osim službenih narativa, velikih veteranskih i militantnih pokreta te manjih, ali radikalnih glasova, potrebno je istražiti i kulture sjećanja na rat brojnih, ponovno raznorodnih skupina žena, ratne i poratne djece, različitih klasno određenih grupa itd. Osim toga, potreban je uistinu komparativni, pa možda čak i transnacionalni pristup. Tek će tada biti moguće u potpunosti osvijetliti dinamiku imagologije Velikog rata u neposrednom poraću, kao i njenu ideološku funkcionalnost te recepciju u različitim slojevima društva. Ova knjiga u tom smislu predstavlja neizostavnu i iznimno korisnu odskočnu dasku.

Nikola Tomašegović

Sönke Neitzel, Harald Welzer, *Vojnici: zapisnici o ratovanju, ubijanju i umiranju*, preveo s njemačkog Milan Soklić, Fraktura, Zaprešić 2014, 477 str.

Eksplozija interdisciplinarnih monografija u društvenim znanostima koja donosi sve uzbudljiviju literaturu za čitanje ne samo akademskoj već i široj javnosti, nerijetko se slabo osjeti u Hrvatskoj. No to nije slučaj s *Vojnicima*. Nakladnička kuća Fraktura je samo tri godine nakon objavljivanja originalne verzije (2011) u hrvatskom prijevodu objavila ovu iznimno važnu knjigu njemačkog povjesničara Sönke Neitzela i psihoanalitičara Haralda Welzera.

Vojnici su važni iz nekoliko razloga. Knjiga se bavi kontroverznim djelovanjem Wehrmachta u Drugom svjetskom ratu te ruši nekoliko vrlo prominentnih mitova i postavlja snažne teze ne samo o ponašanju vojnika, već i o ratnom djelovanju općenito, a možemo reći i o ljudskoj prirodi samoj.

Profesor povijesti uglednog London School of Economics Sönke Neitzel nemalo se iznenadio kada je u londonskim i washingtonskim arhivima otkrio preko 150.000 stranica deklasificiranih transkripata koji sadrže razgovore pripadnika Wehrmachta i SS-a, koje su prisluškivale britanske i američke tajne službe za vrijeme njihova zarobljeničtva u kampovima na jugu Engleske, u razdoblju između 1941. i 1945. godine. Povjesničari najčešće imaju posla s izvorima koji

su posredni i službeni, stoga je Neitzel u transkriptima naišao na unikatno direktan te stoga vrlo vrijedan prozor u svijest vojnika za vrijeme Drugog svjetskog rata. Čitajući ih, bio je fasciniran, ali i šokiran razmišljanjima i djelovanjem vojnika Wehrmachta. Zajedno sa psihoanalitičarem Haraldom Welzerom sa Sveučilišta St. Gallen pokušao je odgovoriti na pitanja što je to osposobilo pripadnike njemačkog ratnog stroja da bez puno obzira čine strašne ratne zločine te kako su se odnosili prema svijetu oko sebe u ratnim uvjetima.

Knjiga je podijeljena na četiri glavna poglavlja: *Vidjeti rat očima vojnika: analiza referentnog okvira, Vojnički svijet, Ratovanje, ubijanje i umiranje i Koliko je rat bio nacionalsocijalistički?*. Osim njih, tu su i napomene prevoditelja, prilogi (prolozi Neitzela i Welzera) te na kraju dodaci (opis izvora, prisluski vanih zapisnika), zahvala, bilješke i literatura. Na kraju hrvatskog izdanja stoji i usporedni popis činova u hrvatskoj i njemačkoj vojsci.

Prva dva poglavlja postavljaju referentni, metodološki i analitički okvir knjige. Knjiga je zbog svog primarnog izvora klasični primjer *povijesti odozdo*, gdje obični vojnici dobivaju središnju ulogu. Iako ne zanemaruju primjerice društvenu klimu, ideologiju trećeg Reicha, kulturu, socijalne obaveze i osobne dispozicije, autori kao referentni okvir za analiziranje ponašanja pripadnika Wehrmachta ističu okvir rata i ratnog stanja kao najrelevantniji za odgonetavanje i objašnjenje ogromne količine nasilja i zločina koje su počinili vojnici. *Ratovanje, ubijanje i umiranje* je središnje i najzbudljivije poglavlje knjige. U njemu autori kroz čak četrdeset i devet tematski podijeljenih potpoglavlja obrađuju razne aspekte života i djelovanja Wehrmachta i pripadnika SS-a. U njima obrađuju teme kao što su *Užitak, Logori, Bojišnica, Avanturističke priče, Seks, Čudesna oružja, Vjera u Führera, Ideologija, Vojničke vrijednosti, Kukavičluk i dezerterstvo, Talijani i Japanci, Srčanost i fanatizam* te brojne druge. U poglavlju *Koliko je rat bio nacionalsocijalistički?* autori iznose središnju, poprilično hrabru tezu svoje knjige o izvorima i podrijetlu ratnih zločina Wehrmachta. Teza ukratko glasi da su situacijski okviri, vojni etos, osveta, ubijanje kao vojnički rad ili poziv, ukratko „referentni ratni okvir“, glavni krivci za nastanak uvjeta u kojima se događaju strahote. Naglaskom na tim elementima, autori zločine Wehrmachta stavljaju u jednaku poziciju sa zločinima pripadnika bilo koje druge vojske, tvrdeći da su njihovi uzroci „univerzalno“ ratni, a ne specifičan plod nacionalsocijalističke ideologije ili njemačkog antisemitizma, kako tvrde neki drugi autori (primjerice Daniel Goldhagen u svojoj knjizi *Hitler's Willing Executioners*).

Neitzel i Welzer sustavno su i metodički došli do svog zaključka, argumentacijom koja se proteže kroz cijelu knjigu, a svoju kulminaciju doživljava u posljednjem poglavlju. Naravno, u svojoj analizi ograđuju se od Holokausta, kojeg ne smatraju „dijelom rata“, već događajem koji je oblikovao percepciju ratnih zločina, ističući da je većina ljudi ipak stradala prilikom ratnih strahota. Pritom, mudro priznaju da se zločini prema Židovima te masovna strijeljanja sovjetskih zarobljenika (dok se prema Britancima i Amerikancima primjerice nije tako ponašalo) ne mogu objasniti samo ratnim okvirom, već i ideologijom Trećeg Reicha, koja se temelji na ideji o vrjednijim i manje (ili bez) vrijednim rasama. Tvrde međutim da je ideologija na bojištu gotovo neprimjetna. Strahote Prvog svjetskog rata izbrisale su herojski i ideološki sadržaj iz ratnog djelovanja. Referentni ratni okvir je taj koji stvara glavne uvjete za ratne strahote. A on je univerzalan, u srži svakog rata i svake vojske. Njihov esencijalni dio, a nikako devijacija.

Referentni ratni okvir čini nekoliko elemenata, a glavni su vojni sustav vrijednosti i socijalno okruženje. Ideologija, podrijetlo, stupanj obrazovanja, dob, rang i rod vojske minimalno utječu na „percepciju i orijentaciju Wehrmachtovih vojnika na ono što se događa“ (str. 368). Srčanost, dužnost, sloga i poslušnost središnje su paradigme njihova ponašanja. Formalne obaveze vojnika

u ratu, stanju koje je drugačije od onog mirnodopskog, u kojem se od vojnika očekuju drugačije stvari od civila te *peer pressure* suboraca i nadređenih da se izvršavaju određene uloge, oblikuju kako vojnik vrednuje vlastita postupanja. Ono što drugi očekuju, bit će izvršeno, a ono što smatraju nepoželjnim, neće napraviti. Autori s ovom tezom imaju dobru poantu, međutim premla vremena posvećuju analizi „dubinskih struktura“ koje oblikuju navedena očekivanja i ulogu vojnika tijekom rata. Iako ističu da se ti okviri razlikuju između primjerice Nijemaca, Talijana i Japanaca, u svim primjerima nalaze obrasce koje poopćuju te garantiraju da će svaka vojska u određenom trenu postupati zločinački, stvarajući pritom potencijalno opasnu paradigmu ratnih zločina kao „normalne“ pojave.

Označavanje je jedan od takvih obrazaca. Jednom kada je „druga strana“ označena neprijateljskom, prema njoj svaki vojnik u pravilu postupa prema obrascu „neprijatelja treba uništiti“, što se u knjizi demonstrira i ubijanjem civila u Bagdadu 12. srpnja 2007., raketama iz američkog helikoptera. Videozapis otkriva istu logiku postupanja kakva postoji i kod vojnika Wehrmachta. Pritom svako razmišljanje vojnika o posljedicama ne postoji, već se djeluje prema vojničkom instinktu. Razmišljanje dolazi tek kasnije.

Smrt bliske osobe na bojištu također je jedno od opravdanja za nemilosrdno postupanje prema neprijatelju. U masovnim okršajima takvi slučajevi nisu bili rijetki. Autori opet ističu primjere američkih vojnika koji su u Vijetnamskom ratu ostajali duže i radili strahote upravo iz osvete. Slično su postupali američki vojnici tijekom Drugog svjetskog rata, prema Nijemcima koji bi se odbijali predati do zadnjeg vojnika ili zadnjeg metka. Bijesni jer bi pozivali na predaju, a Nijemci se oglašivali i ubijali brojne njihove suborce, Amerikanci bi nakon konačne predaje pobili ostatak Nijemaca, ne uzimajući zarobljenike. Takvi primjeri uzimaju se i kao argument da su i Savezničke trupe bile nemilosrdne te nerijetko bile počinitelj ratnih zločina. Uostalom, ističe se da je najviše zarobljenika pobijeno upravo na Pacifiku te Istočnoj fronti.

Analizirajući zapisnike Neitzel i Welzer primjećuju da vojnici rijetko govore o samom ratovanju. To je zato, ističu, što je ratovanje njihov posao. Kao što i vodoinstalateri rijetko pričaju o cijevima u pauzama na poslu, tako vojnici rijetko pričaju o ratovanju. To je jednostavno njihov posao, a zadaća u tom poslu jest ubijanje. „Rat kao rad“ još je jedna od radikalnih, mračnih teza autora. Što je naravno ne čini nimalo manje istinitom. Ubijanje kao dužnost veliki je dio vojničkove motivacije da nastavi dalje. Autori ističu da „za ubijanje u ratu nije potrebna nikakva korjenita psihološka prilagodba, a ni neko samosvladavanje ili socijalizacija: tu se jedino pomaknuo kontekst u kojem se radi ono što se inače radi“ (str. 389). Ova rečenica nudi nam mračnu interpretaciju ljudske prirode kao *tabule rase*, u kojoj je svaki pojedinac sposoban za strahote ukoliko mu je to zadano i opravdano kontekstom u kojem se nalazi. Ubijanje u ratu postaje posao koji se mora „dobro obavljati“.

Spomenuo sam koncept *tabule rase* jer autori ističu da ne tvrde kako postoji „antropologija nasilja“ koja je postojana, a koju na lancu drži tanak sloj civilizacije. Oni samo pokazuju da su ljudi sposobni za veliko nasilje kada u njemu vide određeni smisao. A kada se taj smisao pronade, a rat nastupi, veliko nasilje, zločini i strahote prirodna su pojava. Stoga se ne treba čuditi što u ratu ljudi ubijaju, umiru ili bivaju osakaćeni. Autori pritom pozivaju društvene znanstvenike da se odmaknu od modernističkog moraliziranja te na rat počinju gledati „hladno“, kako bi bolje, bez iluzija, shvatili kako ljudske zajednice funkcioniraju.

Iako je argumentacija središnje teze opsežna i velikim dijelom uvjerljiva, autorima se može prigovoriti nekoliko stvari. Prva je maglovito analitičko (ne)razlikovanje između zločina i strahota koji bivaju počinjeni tijekom rata s jedne strane, te nasilja s druge. Iluzija da je rat nenasilna

pojava nepostojeća je. Međutim, mnogi vojnici, znanstvenici i pravnici će se složiti da rat ne podrazumijeva zločine. Upravo u toj distinkciji leže i odredbe Ženevske konvencije, za čije se kršenje formiraju međunarodni sudovi koji bi ratne zločince trebali izvesti pred lice pravde. Drugi sporan element je nespecifičnost nasilja i zločina vojnika Wehrmachta. Iako referentni okvir rata može objasniti strijeljanje zarobljenika ili nonšalantnost ubijanja nevinih iz zraka, za masovna silovanja, mučenja i uništavanje, posebno na Istočnom frontu, ipak ne možemo reći da su objašnjiva samo ratnim okvirom. Strahote koje su počinili njemački, sovjetski, američki, britanski ili kanadski vojnici u Drugom svjetskom ratu ne možemo lako izjednačiti. Stoga moramo pronaći alternativno objašnjenje za njihov raspon izvan konteksta referentnog ratnog okvira, ma koliko toga nam on ipak otkrivao.

Osim uzbudljive glavne teze, *Vojnici* čitateljima nude brojne druge zanimljive, a nerijetko i iznenađujuće te šokantne uvide u mentalitet njemačkih vojnika. Transkripti prisluškivanih razgovora tako dokidaju svaku sumnju da vojnici Wehrmachta nisu znali za Holokaust. Za njega jednostavno nisu marili. Štoviše, autori ističu da nisu imali previše interesa za pomor Židova i ostalih manjinskih skupina te da su o njemu malo pričali. Možda su u pravu, međutim teško je povjerovati da, ako su znali njegove razmjere, njemačkim vojnicima Holokaust nije okupirao misli više nego su to jedni drugima htjeli priznati. Razgovori o velikim planskim pomorima mogli su izazivati osjećaje kolektivne krivnje, koja bi nagrizzala moral pripadnika Wehrmachta, što im je bio od esencijalne važnosti. Stoga je Holokaust vjerojatno ostajao „slon u sobi“.

Sjećanja na masovna silovanja ili sijanje smrti među civilima spominjala su se nerijetko nonšalantno, a u konverzaciji bila neodvojiva od opisa krajolika, glazbe, pohvala efikasnosti oružja, ocjenjivanja hrabrosti vojnika drugih nacionalnosti i slično. Razmišljanja vojnika o Hitleru, nacionalsocijalizmu i antisemitizmu posebno su zanimljiva. Iako se iz zapisnika vidi da je Wehrmacht bio heterogena skupina s različitim uvjerenjima i razmišljanjima, neka od njih ipak su prevladavala. Većina je bila barem blago antisemitski nastrojena. Führer je za gotovo sve njih, iako nisu svi bili nacionalsocijalisti, bio veliki čovjek i vođa. Vrlo rijetko se kritiziralo njega ili sustav. Nitko prije veljače 1945. nije ni sumnjao u to da će Führer biti konačni pobjednik. I pred sam kraj, kada su se pitali za njegovo mentalno zdravlje, isticali su njegove zasluge u izgradnji Velike Njemačke. Vojnici su u njega, smatraju autori, utrošili previše emocionalne energije, pa je cijeli Wehrmacht patio od kognitivne disonance zbog koje nisu mogli dopustiti da Hitler izgubi. Zbog toga, moral pri kraju rata nije pado.

Uništavanje i ubijanje nisu bili samo zadaci koje se obavljalo bez emocija. Dapače, „ljepota“ uništavanja te adrenalinski udari itekako su bili mamac koji je utjecao na destruktivno i okrutno postupanje vojnika. To posebno vrijedi za pripadnike Luftwaffea, koju su prolazili minimalan period „privikavanja na ubijanje“, prije nego bi u njemu počeli uživati. Vjerojatno stoga što je iz zraka ljude puno lakše dehumanizirati kao mete, nego u borbi prsa u prsa. Slično je i sa silovanjima. Većini su ona „bila zabavna“, a čuđenje i sablažnjivanje bilo je nepostojeće, čak i kada se razgovaralo o silovanim Njemcima od strane partizana.

Intrigantna je usporedba Wehrmachta i Oružanih snaga SS-a. Wehrmachtovi vojnici, za razliku od SS-ovaca, znali su da čine zločine. No, znati da je nešto zločin nije bilo dovoljno da se oni i ne čine. I jedni i drugi su u gotovo jednakoj mjeri bili sposobni počinuti strahote, iako prema njima nisu imali jednak odnos. Snage SS-a vjerovale su u svoje nacionalsocijalno poslanje, a u njihovom normativnom okviru isticali su se rasizam, strogost, surovost i poslušnost, više nego što je to slučaj bio kod Wehrmachta. Fanatičnost i razina (ne)profesionalizma bili su, suprotno

popularnom mišljenju, na sličnim razinama u Wehrmachtu i SS-u, osim što su SS-ovci doslovnije shvaćali borbu do zadnjeg metka.

Vojnici: zapisnici o ratovanju, ubijanju i umiranju izvanredna je knjiga koja svojim sadržajem daje nove uvide i obogaćuje ne samo suvremenu historiografiju, već i sociologiju, psihologiju, antropologiju te studije rata i mira. Osim postavljanja velike teze o podrijetlu ratnih zločina i nasilja u ratu, Neitzel i Welzer napisali su zanimljivo štivo o tome kako se vojnici odnose prema brojnim aspektima ratnog života. Za osjetljive čitatelje, tekst će ponekad biti mučan. Autori otkrivaju punu lepezu rasističkog i šovinističkog vojnog mentaliteta u svim njegovim aspektima i strahotama. Čitanje takvog djela nikoga neće ostaviti ravnodušnim, posebice ako prihvatite tezu autora da je za većinu takvih razmišljanja i djela kriv sam ratni kontekst, te da smo svi, budemo li uronjeni u njega, sposobni biti zvijeri.

Ivan Roško

Željko Karaula, *Mačekova vojska. Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji, Despot Infinitus, Zagreb 2015, 543 str.*

Neke problematične teme čekale su do današnjih vremena na obradu i analizu. Takva je tema i ilegalno formirana i tajno tretirana vojska dr. Vladka Mačeka, koji ju je osnovao radi zaštite glasača na izborima poslije Šestosiječanjske diktature. Posljedica toga je da niti u jednom arhivu ne postoji posebni fond koji bi sadržavao dokumente tog društva, stoga je trebalo posegnuti za još živim svjedocima ili sudionicima tog fenomena iz povijesti Hrvatske seljačke stranke. No takvih je svjedoka vrlo malo, a i iskaze su preživjeli davali vrlo nerado, jer je poslije 1941. ta „vojska“ doživjela istu podjelu kao i HSS. Neki su dakle postali partizani, drugi ustaše, a bilo je dakako i onih koji su se držali one Mačekove da se čeka, no većina njih je stradala od jedne ili druge strane.

Željko Karaula, koji je na ovoj temi i doktorirao, podijelio je monografiju na 12 poglavlja: 1. Uvodne napomene; 2. Historiografija i povijesni izvori o Hrvatskoj seljačkoj zaštiti; 3. Društveno-socijalni i politički uvjeti osnivanja Hrvatske seljačke zaštite; 4. Osnivanje Hrvatske seljačke zaštite; 5. Organizacijska struktura i djelovanje Hrvatske seljačke zaštite; 6. Hrvatska seljačka zaštita u Banovini Hrvatskoj; 7. Hrvatska seljačka zaštita u travanjskom ratu 1941; 8. Epilog; 9. Zaključak; 10. Prilozi; 11. Arhivski izvori i literatura; 12. Životopis i selektivni popis objavljenih radova.

Hrvatska seljačka zaštita osnovana je kao vojna poluorganizacija HSS-a koja si je pokušavala svim sredstvima osigurati dolazak na vlast, pri čemu je često koristila i neprimjerene metode. No njena povijest se dotiče i hrvatsko-srpskih sporova i odnosa u monarhističkoj Jugoslaviji te je i nastala kao reakcija na osnivanje istovrsnih srpskih struktura i ukazuje na pokušaj vodstva HSS-a da odgovori na srbijanske/jugoslavenske vojne pokušaje da se uspostavi jedinstvo na jugoslavenskoj/srpskoj razini na vojni odnosno teroristički način. U knjizi se analizira težnja HSS-a da odgovori na isti način u Hrvatskoj, štiteći svoje ljude, svoje interese i izbore, sve u nastojanju da se tako postigne neka ravnoteža i održi silno osjetljivo državno ustrojstvo. Bilo je u tom nastojanju i uspona i padova, ali svakako premalo suradnje. Taj proces jača pred početak Drugoga svjetskog rata, a 1941. navedeni pokušaj doživljava svoju deformaciju i konačno slom.

Hrvatska seljačka zaštita postoji samo od 1936. do 1941., ali ideje za njeno osnivanje nalazimo još od 1932., dakle od vremena Šestosiječanjske diktature. Značaj Hrvatske seljačke zaštite jednim je dijelom i obrambeni kod politički i klasno ugroženog stanovništva. Iako je imala odre-

đene prednosti u Mačekovom organiziranju sustava, Hrvatska seljačka zaštita uvijek je ostala polujavna i poluvojna organizacija što se odrazilo i na njenom ustroju i na materijalnoj pomoći koju su joj davali isključivo članovi HSS-a. Premda se otpor režimu mogao pružiti samo kroz organiziranu snagu, Hrvatska seljačka zaštita nije međutim bila produžena ruka Pavelićevih snaga, već se uvijek nalazila u suprotnosti prema tom pokretu, imajući svoje posebne ciljeve i svrhu. U knjizi se obrađuju svi aspekti djelovanja ove poluvojne organizacije, prateći angažiranje značajnih političkih faktora i osoba oko nje, s posebnim osvrtom na kretanja u pojedinim dijelovima Hrvatske, kao i promjene u ponašanju organizacije zbog promjena politike HSS-a, ali i promjena na državnom i europskom planu.

U kompliciranim uvjetima borbe za nacionalno-političke ideje radi ostvarivanja nacionalnih interesa Hrvatska seljačka zaštita nije pronašla svoje mjesto i bila je likvidirana u prvim danima ustaške vlasti pod osobito dramatičnim okolnostima. Poimanje hrvatskog pitanja kako ga je preferirao HSS nije više bilo zadovoljavajuće u rješavanju nacionalno-političkih sporova na našim prostorima te Hrvatska seljačka zaštita, iako vuče svoje korijenje od narodnih straža u 19. stoljeću, netragom nestaje sa hrvatske političke scene. Sa slabljenjem HSS-a i ona dakle biva izbrisana, a njeni članovi počinju negirati svoju pripadnost toj djelomično čak i terorističkoj organizaciji.

Monografija *Mačkova vojska* je vrijedno povijesno djelo u koje je uložen veliki trud i mar. Ovom je monografijom tema Hrvatske seljačke zaštite 1936. do 1941. iscrpljena. Djelo je pisano nepristrano i vrlo objektivno, a moglo bi biti zanimljivo mnogima. Naime tema je važna za razumijevanje tragičnosti ponašanja Hrvata u vrlo sudbonosnom vremenu uoči Drugoga svjetskog rata i raspada monarhističke Jugoslavije.

Završit ću citatom iz knjige britanskog povjesničara Nialla Fergusona *Civilizacija. Zapad i ostali*: „Ima brojnih tumačenja povijesti, budimo sigurni, ni jedno nije konačno – ali postoji samo jedna prošlost. I premda je prošlost gotova (...) prijeko je potrebna za naše razumijevanje onoga što proživljavamo danas i onoga što nas očekuje sutra i poslije.“ (Zagreb 2012., str. 17.) Taj citat, koji je Ž. Karaula uvrstio u zahvalu u svojoj knjizi, dobro odražava potrebu da se obrade i ovakve teme koje nisu nikom drage, ali su nužne, jer su korak dalje prema spoznaji naše komplicirane i teške povijesti.

Mira Kolar-Dimitrijević

Dušan Nečak, „Ostpolitik“ Willyja Brandta i Jugoslavija (1963.-1969.), Srednja Europa i Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Zagreb 2015, 281 str.

Dušan Nečak slovenski je povjesničar i umirovljeni profesor Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani. Autor je niza članaka i knjiga o suvremenoj povijesti. Godine 2015. u izdanju Srednje Europe objavljena je njegova knjiga „Ostpolitik“ Willyja Brandta i Jugoslavija (1963.-1969.), prevedena sa slovenskog jezika. Knjiga je vrijedan doprinos proučavanju međunarodne politike i odnosa SR Njemačke prema zemljama Istočne Europe i Jugoslaviji u šezdesetim i sedamdesetim godinama dvadesetoga stoljeća. Autor je veći dio istraživanja obavio u njemačkim arhivima i knjiga se bazira uglavnom na njemačkim izvorima jer je, s druge strane, pristup jugoslavenskim izvorima još uvijek težak. Knjiga je podijeljena na nekoliko poglavlja. U prvoj polovici knjige autor nas detaljno upoznaje s događajima koji su prethodili približavanju SRNj i Jugoslavije, a

nakon toga slijedi dio o samom približavanju. Iako to naslov sugerira, autor ne piše samo o odnosu SRNj i Jugoslavije već i o odnosu SRNj s NjDR i ostalim zemljama istočnog lagera.

U *Predgovoru* autor ističe kako je ova tema na području bivše Jugoslavije slabo istražena te navodi jednu od rijetkih knjiga koja se bavi ovom problematikom. Riječ je o knjizi srpskog povjesničara Zorana Janjetovića *Od Auschwitza do Brijuna: pitanje odštete žrtava nacizma u jugoslavensko-zapadnonjemačkim odnosima* (Srednja Europa, Zagreb 2007.). Nečak za svoju knjigu kaže kako je to političko-diplomatski pogled na bilateralna pitanja, a namijenjena je kako stručnoj publici, tako i široj javnosti, prije svega mlađim generacijama. Autor ističe kako mu je želja približiti djelić njemačke, jugoslavenske i slovenske povijesti, tj. povijesti odnosa među državama koji na našim prostorima gotovo da uopće nisu poznati.

Prvo poglavlje, „(Nova) istočna politika / (Neue) ‘Ostpolitik’“, govori o događajima i potezima koji su prethodili „Novoj istočnoj politici“. Autor analizira govore Willyja Brandta i socijaldemokratskog političara i novinara Eгона Bahra na Evangeličkoj akademiji u lipnju 1963. godine. Smatra kako su tim govorima postavili strateške temelje „Ostpolitik“. Analizirajući Bahrov govor, autor zaključuje da u srži Bahrova razmišljanja o „Ostpolitik“ leže drugačiji stavovi od onih koji su do tada prevladavali na Zapadu. U središtu njegova interesa nije bilo uništenje komunističkog svijeta, nego njegovo mijenjanje. Bahr se potpuno slagao s političkim konceptom američkog predsjednika Kennedyja u odnosu prema Istoku, koje je bilo slično navedenom. Willy Brandt je u kolovozu 1964. bonskoj vladi saveznog kancelara Ludwiga Erharda poslao predstavku u kojoj iznosi razmišljanja o odnosima s istočnoeuropskim državama i narodima. Brandt je smatrao kako je važno poboljšati životni standard stanovništva NjDR, kao i ostalih istočnoeuropskih država. Također je procijenio kako bi se zapadna politika trebala koncentrirati na gospodarsku i kulturnu suradnju s Istokom, a ne davati toliki značaj ideološkim uvjetima. Smatrao je kako je poželjno da istočnoeuropske države počnu međusobno što više komunicirati, mislio je da će to ubrzati njihov odmak od Sovjetskog Saveza.

Dana 19. ožujka 1970. u Erfurtu su se sastali Willi Stoph, predsjednik istočnonjemačke vlade, i Willy Brandt. Cilj susreta bio je poboljšanje odnosa između dvije Njemačke, a ujedno je ovo i jedan od prvih važnih i velikih koraka prema ostvarivanju Brandtove nove „Ostpolitik“. Dogovoren je i drugi sastanak, u Kasselu 21. svibnja 1970. godine. Tom prilikom Brandt je iznio 20 točaka u kojima je ocrtao svoje i vladino viđenje uređivanja jednakopravnih odnosa između SRNj i NjDR. Istočnonjemačka strana odbacila je Brandtove točke jer su smatrali da su točke usmjerene prema daljnjoj diskriminaciji NjDR i da se protive prijemu NjDR i SRNj u Organizaciju ujedinjenih naroda kao dvije samostalne države. Tijekom ova dva sastanka atmosfera je bila dosta napeta i u nekim trenucima neizvjesna. Naposlijetku, ugovor o načelima suradnje između dvije države ipak je parafiran u studenom 1972., a počeo je vrijediti sredinom 1973. godine. Nečak zaključuje kako su sastanci u Erfurtu i Kasselu bili pokretač procesa približavanja dviju njemačkih država.

U poglavlju *Istočni ugovori (Osverträge)* autor analizira sadržaj i važnost ugovora koji su potpisani između SRNj i zemalja Istočne Europe od 1970. do 1973. te Ugovor četiriju velesila o Berlinu. Ugovor o načelima između SRNj i NjDR, nakon dugih pregovora, parafiran je 8. studenog 1972; 21. lipnja 1973. postao je pravovaljan, a 31. lipnja Ustavni sud SRNj potvrdio je njegovu usklađenost s Ustavom. Razgovori o sklapanju ugovora započeli su sredinom lipnja 1972. u Istočnom Berlinu. Glavni pregovarač sa zapadne strane bio je savezni ministar za posebne zadatke u kancelarovu kabinetu Egon Bahr, a s istočnonjemačke strane državni sekretar Michael Kohl. Ugovor se sastojao od 10 članaka zasnovanih na Brandtovih 20 kaselskih točaka. Prije

ovog potpisani su Moskovski ugovor, Varšavski ugovor i sporazum četiriju velesila o Berlinu, a nakon njega i Praški ugovor. Svi ti ugovori međusobno su povezani i svi su dio „Nove istočne politike“ Willyja Brandta. U Moskvi je 12. kolovoza 1970. potpisan ugovor između SRNj i SSSR-a, a potpisali su ga Willy Brandt i Aleksej Kosigin uz prisutnost Leonida Brežnjeva. Ugovor je proizlazio iz tvrdnje da obje strane priznaju *status quo* u Europi, a jedna od temeljnih postavki je dogovor o odricanju od upotrebe sile u rješavanju međusobnih problema. Kako autor ističe, taj ugovor bio je svojevrsan uzorak za kasnije ugovore između SRNj i Poljske te Čehoslovačke.

SRNj je bio važan i stav Jugoslavije o ovim ugovorima. Tito je 17. kolovoza pohvalio ugovor ocjenjujući ga kao važan korak u smjeru uređivanja posljedica rata. Međutim, Jugoslavija je dijelila i određenu zabrinutost. Jedna od najvažnijih bila je da će SRNj fokus svoje „Nove istočne politike“, posebno u gospodarskom području, usmjeriti prema SSSR-u i Poljskoj te da će Jugoslavija ispasti iz fokusa zapadnonjemačkog interesa. Jugoslavija i jugoslavenski socijalizam bili su važni za Zapad pa tako i za SRNj, a to su im potvrdili i kreditom od 120 milijuna njemačkih maraka 1970. godine. Kako autor naglašava, Jugoslaviju su promatrali kao *Sonderfall* („poseban slučaj“), bila im je važna zbog socijalističkog samoupravljanja i primjera zemljama sovjetskog lagera. Nakon Moskovskog, potpisan je Varšavski ugovor 7. prosinca 1970, a ugovor s Čehoslovačkom SRNj je potpisala 11. prosinca 1973. godine. Nakon Čehoslovačke SRNj je uspostavila diplomatske odnose s Bugarskom i Mađarskom te time uredila i normalizirala diplomatske odnose sa svim istočnoeuropskim zemljama osim s Albanijom.

Još jedan važan ugovor potpisan je između četiri velesile (SAD, Velika Britanija, Francuska i SSSR), a to je onaj o Berlinu. Dana 3. rujna 1971. u Berlinu 4 veleposlanika potpisala su ugovor četvorice o Zapadnom Berlinu. Ovaj ugovor je jedan od važnijih jer, kako autor pojašnjava, bio je važan za nastavak dijaloga o popuštanju napetosti i ograničavanju naoružanja između Istoka i Zapada. Svi ovi ugovori međusobno su povezani i utječu jedan na drugoga.

Nakon dva poglavlja o konstruiranju „Nove istočne politike“ Willyja Brandta, slijedi poglavlje *Tko je bio Willy Brandt?* Autor u tom poglavlju iznosi biografiju i opisuje bogatu političku karijeru zapadnonjemačkog kancelara. Slijedi poglavlje „*Afera Guillaume*“ u kojem se govori o najvećoj špijunskoj aferi u povijesti Njemačke i ostavci Willyja Brandta. Gunther Guillaume je bio špijun NjDR koji je ubačen u SRNj još 1956, a kasnije je radio u Brandtovom kabinetu; bio je zadužen za kontakte sa strankom SPD. Neki tvrde kako je Guillaume bio jedan od rijetkih u kancelarovu krugu koji ga je pratio i u privatnom životu i na dopustu. Nakon njegova raskrinkavanja Brandt je dao ostavku, međutim mnogi se slažu kako to nije bio jedini, a svakako ne najvažniji razlog Brandtova odlaska. Autor analizira razloge Brandtove ostavke iz više kutova i navodi razmišljanja različitih visoko pozicioniranih političara. Tako navodi stajalište austrijskog veleposlanika u Bonnu Gredlera koji je tvrdio da su unutarnjopolitički neuspjesi još i više od izvanpolitičkih doprinijeli Brandtovu padu. Mnogi se slažu kako se radilo o širim (stranačko) političkim razlozima, a kako je „*afera Guillaume*“ bila samo zadnji poticaj za ostavku. Kao mogući razlog, autor navodi kako je Brandtova „Nova istočna politika“ mnogima u SRNj bila previše radikalna i SPD je zbog toga na pokrajinskim izborima gubio glasove. Također, kao jedan od razloga vršenja pritiska na njega da odstupi, navode se i Brandtovi problemi s alkoholom zbog čega je gubio snagu i duh za suočavanje s političkim zahtjevima koji su tek dolazili. U ovom poglavlju autor piše i o Titovom posjetu NjDR u studenom 1974. godine. Ostavka Willyja Brandta bila je jedna od tema razgovora Tita i vođe NjDR Ericha Honeckera.

Prvi dio knjige, o „Novoj istočnoj politici“, služi kao uvod u glavnu temu – „Ostpolitik“ i Jugoslavija. Autor je ovaj dio knjige podijelio na dva poglavlja, prvo: *Ponovno uspostavljanje*

diplomatskih odnosa između SRNj i Jugoslavije u kojem kronološki analizira odnos Jugoslavije i SRNj od 1965. i ponovnog uspostavljanja diplomatskih odnosa te komunikaciju i spor put ponovnog približavanja između ovih dviju država. U drugom dijelu, *Brandt: „Postići početak koji nije samo nov, nego je i dobar početak“*, autor piše o posjetu Willyja Brandta Jugoslaviji 1968. i intenziviranju odnosa.

U poglavlju *Ponovno uspostavljanje diplomatskih odnosa između SRNj i Jugoslavije*, Nečak analizira Titov posjet NjDR 1965., koji se dogodio na putu iz Praga. Ocjene tog posjeta u SRNj nisu bile pozitivne. Jedna od ocjena bila je kako je Titov posjet podigao vrijednost Ulbrichtovu režimu. U cijeloj knjizi, a pogotovo u ovom dijelu, saznajemo mnogo toga o pregovorima, razmjenama mišljenja i komunikaciji na diplomatskoj razini, što knjizi daje zanimljiv i živ ton. U ovom početnom razdoblju približavanja, odnos Jugoslavije i SRNj bio je toplo-hladno, a najveći razlog tome je odnos Jugoslavije prema NjDR. Taj odnos od početka je opterećivao odnos Jugoslavije i SRNj, a jugoslavensko ponašanje, ponekad i nepouzđano, usporavalo je približavanje. Međutim, u SRNj su znali kolika je važnost Jugoslavije i nisu željeli odbaciti mogućnost suradnje. Ministar vanjskih poslova Jugoslavije Marko Nikezić je prilikom posjeta Bruxellesu 1967. izrazio mišljenje kako je za jugoslavensku vladu uspostava diplomatskih odnosa poželjna i nužna te da je spremna na to bez postavljanja prethodnih uvjeta, ali da Savezna vlada, koja je prekinula diplomatske odnose, mora učiniti prvi korak. Savezna vlada je 14. prosinca 1967. prihvatila zaključak da opunomoci ministra vanjskih poslova Willyja Brandta da započne pregovore o ponovnoj uspostavi diplomatskih odnosa s Jugoslavijom, ali uz važnu i beskompromisnu zadržku kako neće priznati jugoslavenski zahtjev na osnovi povrata za zločine počinjene u Drugom svjetskom ratu.

Pregovori o obnovi diplomatskih odnosa SFRJ i SRNj započeli su u Parizu 23. siječnja 1968. i trajali su do 29. siječnja 1968. godine. Saveznu vladu predstavljao je „Ministerialdirektor“ Hans Ruete, a jugoslavensku stranu načelnik uprave Državnog sekretarijata za vanjske poslove, dr. Zvonko Perišić. Pregovori su uspješno okončani, obje su vlade prihatile zaključke da se obnove diplomatski odnosi među državama, a Nečak smatra kako je obnova diplomatskih odnosa s Jugoslavijom bila stvarni korak SRNj prema približavanju najvažnijim istočnoeuropskim državama poput Sovjetskog Saveza i Poljske. Kako su se odnosi Jugoslavije i SRNj poboljšavali, tako su se jugoslavenski odnosi s NjDR pogoršavali iz očiglednih razloga. Autor detaljno opisuje tijek događaja 1968. i 1969. u odnosima SFRJ i NjDR, komunikaciju, poteze i razloge zahladnjenja odnosa. Suradnja NjDR i SFRJ sedamdesetih se poboljšavala, ali, kako autor zaključuje, ostala je na određenoj distanci te se nije osjećala prijateljska i bliža suradnja.

„*Postići početak koji nije samo nov, nego je i dobar početak*“, riječi su Willyja Brandta prilikom njegova prvog službenog posjeta Jugoslaviji kao ministra vanjskih poslova SRNj. Posjet je trajao od 12. do 16. lipnja 1968., a Brandt je razgovarao s jugoslavenskim ministrom vanjskih poslova Markom Nikezićem i Josipom Brozom Titom. Teme razgovora bile su razne: međunarodna pitanja, bilateralna pitanja, gospodarska suradnja i sl. Autor je zaključio kako su razgovori protjecali iznenađujuće mirno i da su se obje strane trudile biti što kooperativnije. NjDR je pomno pratila razvoj odnosa između SFRJ i SRNj te se temeljito pripremala za Brandtov posjet Jugoslaviji. Najveću pozornost posvetili su tisku i propagandi. Cilj je bio istaknuti dobre odnose između NjDR i Jugoslavije, a jugoslavensku javnost intenzivno izvještavati o aktivnostima zapadnonjemačke izvanparlamentarne opozicije – riječ je o neonacističkim aktivnostima. Autor ističe kako je u odnosima između Jugoslavije i SRNj 1968. godina bila prijelomna. Suradnja i približavanje bili su sve intenzivniji, što je potvrđeno potpisivanjem nekoliko bilateralnih sporazuma i dogo-

vora (sporazum o gospodarskoj, industrijskoj i tehničkoj suradnji, trgovinski protokol i sl.). U Bonnu su bili pozitivno nastrojeni prema svim jugoslavenskim zahtjevima i imali spremna, bar privremena rješenja, za sve zahtjeve, osim prema pitanju odštete za žrtve nacizma i isplati kredita od 300 milijuna njemačkih maraka. Kako bi se riješilo pitanje odštete, sa svake strane imenovana je osoba koja je u suradnji sa drugom stranom trebala doći do rješenja. Rješavanje problema odšteta trajalo je otprilike pet godina. Nakon posjeta Willyja Brandta Jugoslaviji u lipnju 1968., odnosi Jugoslavije i SRNj se intenziviraju i suradnja se širi na gospodarstvo, trgovinu, kulturu i ostale grane.

U *Epilogu* autor donosi zaključnu ocjenu odnosa između Jugoslavije i SRNj. Kako tvrdi, vrata bilateralne suradnje tek su bila odškrinuta. Za Jugoslaviju je bilo važno kako će diplomatsko-političkim kontaktima moći poboljšati svoj gospodarsko-financijski položaj te riješiti pitanje gastarbajtera i obuzdavanja djelovanja jugoslavenske emigracije. SRNj je željela potporu, potvrdu, proširivanje i olakšanje provođenja „Nove istočne politike“. Odnos Jugoslavije i SRNj dobro opisuje Titova izjava prilikom kratkog posjeta SRNj u listopadu 1970. godine: „Nismo uredili sva međusobna pitanja, među kojima ima i vrlo važnih, ali moramo biti strpljivi, jer će i za to doći vrijeme.“ (str. 244) U godinama koje su uslijedile razgovori su se održavali na svim razinama: ministarskoj, državnih sekretara, stranačkoj – SPD i SKJ. U konačnici je došlo do važnog susreta Tita i Brandta 1973. na Brijunima, na kojem je riješeno najvažnije pitanje za obje strane – pitanje odštete za žrtve nacizma u Jugoslaviji. Dobri odnosi Jugoslavije i SRNj nastavili su se i nakon Brandtova odlaska 1974. godine.

Knjiga Dušana Nečaka vrijedan je doprinos historiografiji o međunarodnoj politici Jugoslavije. O temi koju je autor obradio ne postoji mnogo radova, pogotovo ne stručne literature. Knjiga je dodatno obogaćena prilogima: ugovorima i dokumentima koji se spominju u tekstu te „Ocjenom djela Zorana Janjetovića“. Knjiga je u nekim trenucima mogla biti jasnija, odnosno preglednija pa bi i za čitatelje bila prohodnija, pogotovo za šire čitateljstvo, međutim to ne umanjuje vrijedan znanstveni doprinos knjige. Autor često donosi presjek diplomatskih kontakata među državama, što knjigu čini zanimljivom ne samo za znanstvenu javnost, već za sve one koje zanima međunarodna politika i Jugoslavija u njoj.

Vedran Stanić

Csaba G. Kiss, *Budimpešta – Zagreb. S povratnom kartom*, prev. Kristina Katalinić, Srednja Europa, Zagreb 2014, 222 str.

Povijest možda i nije znanost u standardnom poimanju. No ako su njeni istraživački ciljevi dobronamjerni i poštenu i u korist čovječanstva onda može itekako utjecati na razumijevanje prošlosti, ali i na ponašanje ljudi u sadašnjosti, a pogotovo u budućnosti. Tu poveznicu prošlosti prema budućnosti gradi mađarski povjesničar književnosti Csaba G. Kiss, koji je od 1999. do 2004. godine bio predavač na hungarologiji Filozofskog fakulteta u Zagrebu, te s neobičnom znatiželjom otkrivao mađarsko-hrvatske veze u materijalnoj i duhovnoj sferi, gradeći virtualni svijet tih poveznica. Tražeći dobre veze i objašnjavajući akcije Crkve i političara te brojnih pojedinaca iz sfere kulture koji su te veze – što su često završavale tragično – i gradili.

Kiss je svoju knjigu sastavio od mnoštva eseja koje je tematski svrstao u pet skupina. To su Uvod: znakovi i tumačenja; Pet godina – sto putovanja; Iz ključnih riječi Zagreba; Izvan Zagreba; Udružene države. Na kraju je dodan vrlo koristan „mali leksikon“ o mađarskim ličnostima

koje se spominju u knjizi, a iza njega uobičajeno kazalo imena. Kroz svoju knjigu autor dakle traži mađarsko-hrvatske poveznice u raznim sferama života, od Crkve i politike do primjerice izdavaštva. Pritom je njegova knjiga ne samo interdisciplinarna već i osobno pisana tako da se kroz nju vidi i kako je autor emocionalno doživljavao ono što je vidio. Dakako da je naglasak stavljen na tragove koji su Mađari ostavili u Hrvatskoj kroz 800 godina zajedničkog življenja, pri čemu je autor više puta ukazao na potrebu daljnjih istraživanja svjestan ograničenosti svoje individualne spoznaje nakon desetljeća zapuštenih međuodnosa dva susjedna naroda.

Svi bismo trebali čitati memoarske zapise i putopise ne samo pripadnika svojeg naroda već i stranaca. Iz tih zapisa možemo naučiti kako nas gledaju drugi, nerijetko mnogo više nego iz povijesnih djela koje pišu povjesničari vlastitog naroda. Csaba G. Kiss primjerice razrješava mnoge enigme vezane uz mađarsko-hrvatsku povijest, koje nam prenosi jednostavnim i jasnim stilom. Mnoštvo je kompliciranih enigmi koje nam je Kiss objasnio, a osobitu je pažnju posvećivao ulozu stranaca stavlajući dakako težište na pripadnike mađarskog naroda. No često se osvrnuo i na položaj hrvatskih političara u zajedničkoj državi, samo rijetko spominjući da su Hrvati smatrali svoju državu posebnom kraljevinom.

Autor naglašava prisutnost velikog broja stranaca koji danas čine nacionalne manjine, što je hrvatsko bogatstvo. Kiss ukazuje na to da kao što je Snješka Knežević pisala o židovskom Zagrebu on piše o mađarskom Zagrebu. Mađarski tragovi u Zagrebu su brojni samo ih treba otkriti, a u tom otkrivanju i objašnjavanju Kiss je nenadmašan. Na isti način piše o šljivarima na Kalniku, o turopoljskim plemenitašima, o mađarskim galiotima u Bakru i mnogim drugima od vremena osnivanja zagrebačke biskupije po sv. Ladislavu 1093. pa do danas. Pritom naglašava uvijek dobro ili loše vrijeme za Mađare u Hrvatskoj, uz obrazloženje takvog stanja povijesnim ili društvenim uzrocima. Kiss je naprimjer istražio i život prvog profesora mađarskog jezika na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu Kázméra Greksa od 1903. do 1919. godine. Kissovo upoznavanje sa Zagrebom i uopće sa Hrvatskom rezultat je dakle posebnog interesa za veze Mađarske i Hrvatske i Slavonije, koje se mogu pratiti od 1102. (a možda i ranije) do danas.

Csaba G. Kiss zastupnik je njegovanja dobrih veza između susjednih naroda ne dirajući u granice koje su po njemu u funkciji slobode. Kao oštri i suptilni promatrač on je u svojoj nevelikoj knjizi za tako velike teme objasnio gotovo sve fenomene mađarsko-hrvatskih odnosa u prošlosti, naglašavajući da su te veze mnogo dublje i da djeluju i danas usprkos stoljetnog pokušaja njihovog brisanja i zanemarivanja. Kako bi pronašao dokaze za ove tvrdnje Kiss vrluda Zagrebom i Hrvatskom kako onom panonskom tako i onom mediteranskom, ali često spominje i Mađarsku u kojoj su Hrvati, ma kako ih zvali, ostavili svoje tragove. U tome posebnu pažnju posvećuje Miroslavu Krleži koji je uvijek pomalo mislio „mađarski“, jer je tamo išao u vojnu školu i obožavao Budimpeštu, ali i Zrinskima koje i mađarska i hrvatska povijest tretira kao svoje junake. To 2016. godine potvrđuje i svečano obilježavanje 450 godina od pogibije Nikole Šubića Zrinskog u obrani Sigeta.

No Kiss ne zazire niti od ličnosti koje su međusobno ratovale, ali su priznavale austrijsku carevinu kao naddržavu svojim nacionalnim državama koje su željeli stvoriti. Bana Josipa Jelačića i njegovog protivnika Lajosa Kossutha autor često spominje kao primjer takve vrste političara, tiho naglašavajući da je ova vezanost Hrvatske i Mađarske činila obje države snažnijima u odupijanju germanizaciji. Zemlje krune sv. Stjepana imaju zajedničke interese u tvrdnji da su Zagreb i Rijeka upravo u razdoblju Ugarsko-hrvatske nagodbe 1868.-1918. prošli proces modernizacije i industrijalizacije s brojnim korisnim institucijama za kulturu, znanost i gospodarstvo. Autor

tiho ističe da treba preispitati ulogu bana Karla Khuena Héderváryja, koji ne bi 20 godina vladao Hrvatskom da je bio tako negativan kako o njemu piše većina hrvatskih povjesničara.

Kiss spominje i Horvatsko-vugersku stranku – kasnije nazivani unionisti – čiji su članovi bili velikaši koji su kroz stoljeća pronosili državnost Hrvatske, ali koji su smatrali da upravo savez Hrvatske i Mađarske čini obje zemlje sposobnima za život te da se upravo u ovakvoj svezi stvara zamisao povezanosti Podunavlja s Jadranom. U tom sustavu je Hrvatska i srednjoeuropska i podunavska zemlja kako kroz plovidbu Dunavom i Savom te Kupom, tako i kroz izgradnju mađarske željezničke pruge Budimpešta – Koprivnica – Zagreb – Rijeka. Pruga je – usprkos brdovitog terena – dovršena već pet godina poslije sklapanja Nagodbe, uz znatno ulaganje Mađara u turizam Opatije i Crikvenice te gospodarstvo Rijeke. Ulogu velikaša kasnije preuzima dio inteligencije školovane u Mađarskoj pa je i među pripadnicima Narodne stranke bilo mnogo onih koji su lavirali između unionista i drugih opcija.

Autor upućuje i na manjkavosti putnih vodiča za Mađare i smatra da treba raditi na međusobnom upoznavanju, a onda i boljem razumijevanju i suradnji. U Hrvatskoj od 2014. godine djeluje Mađarski institut u Zagrebu na čelu s Dinkom Šokčevićem koji isto tako pokušava upozoriti na dobre veze između Mađarske i Hrvatske. Kiss nam pokazuje da je tih dobrih veza prije bilo mnogo više nego danas kada je problem Ine preokrenuo porast simpatija Hrvata za Mađare poslije 1990. sada u ponovno udaljavanje. Utjecaj gospodarstva na odnose susjeda je izvanredno velik jer se problemi gospodarstva pretapaju u politiku. Kiss dobronamjerno naglašava da negativni stereotipi nisu vječni. No njegova knjiga je i kritika sadašnjosti s napomenom da se susjedske veze moraju njegovati, razvijati i obogaćivati na svim poljima života od primjerice studentskih razmjena do održavanja sajmova knjiga i međunarodnih povijesnih kongresa koji će objašnjavati ulogu vodećih ličnosti srednjeeuropske povijesti.

Kiss ukazuje na vrijednost svakog spontanog sjećanja na prošlost pa i kroz obične stare predmete iz bakine kuće u Prezidu jer to doprinosi našem identitetu i uspostavi izgubljenog kontinuiteta. Knjizi je prekrasan predgovor napisala Željka Čorak, a Csaba G. Kiss joj se odužio suptilnom analizom njezinih *Krbotina* iz 1989. godine. Kissova knjiga ne može nikoga ostaviti ravnodušnim i potrebno ju je ugraditi u naše sjećanje, a ima i izvrsnu poruku kako je važno biti dobar prema svojim susjedima radi zajedničke budućnosti.

Mira Kolar-Dimitrijević